

եւ զայն՝ որ օտար եւ անհարազատ ուսումը եւ դատարարականութիւնը եւս առհասարակ կախարարեմք եւ զգուշութեան կհրաւիրեմք՝ այնպէս որ մեր եղբարք եւ աւելի գիւղացիք կտատամսին եւ շուարած կմնան թէ ինչ պէտք է անեն եւ ո՛ւմ հետեւին։

Եւ ահա այսպիսի ցաւալի արդիւնքները հեռզհեռէ աւելի վտանգաւոր եւ մնաստակար հետեւանքներ եւս պիտի ծնանին։ յարատեւ գոյութեանց եւ ժողովրդեան մէջ ուսման եւ կրթութեան դէմ ատելութեան եւ հակակրօնութեան հետ՝ աշակերտաց մէջ՝ փոխանակ բարի ուսման եւ կրթութեան՝ անբարոյականութիւն՝ խռովասիրութիւն՝ ծուլութիւն՝ եւլն, եկեղեցւոյ մէջ՝ փոխանակ խաղաղութեան եւ սիրոյ՝ երկպառակութիւն՝ ատելութիւն՝ խանգարումներ, եւլն եւլն արդէն սկսած են արգիւնաւորուիլ, որք անշուշտ օղջամիտ ազգայնաց սրտից մեծ կսկիծ կպատճառեն եւ միշտ պիտի պատճառեն։

Արդ սոցա առաջքը առնելոյ միակ եւ արագ հնարքն է կանխաւ ուսուցչաց նկատմամբ մեծ զգուշութիւն եւ ընտրութիւն անել, ուսման հետ աւելի պէտք է ուշադիր լինել ուսուցչաց բարոյական կարեւոր եւ գեղեցիկ յատկութեանց, որպէս զի ուսումը եւ կրթութիւնը իրական բարի արդեամբք պարծենայ, թէ քաղաքներում եւ թէ գիւղերում ամեն մարդ անկեղծութեամբ եւ բարի նախանձով հետեւի ուսման, զպրօցները հեշտութեամբ հաստատուն եւ բազմապատկուին,

միանգամայն մեր Ազգը ապագայում կարեւոր օգուտը վայելելոյ բարեբաղդութեան արժանանայ։ Այս խնդիրը կվերաբերի աւելի Հոգաբարձուաց, որոց նկատմամբ հետագայ թերթերում մի քանի խօսք ունիմք։

Վ. Ե. Մ.

Թի. ԻնշՊԼՍ

ՀՈՌՎԱՐԵՍԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ո Չ Ե Ւ Ս Է

ՍԱՐԴՈՒՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

(ՇՐՈՒՄՆԵՐԻՆ)

Դ. — Սակայն որպէս զի անոր վարդապետութիւններուն ստութիւնը աւելի դուրս ելլէ, կարճ կերպով մը յիշատակեմք թէ ինչ կերպով եղաւ ամենայն ժողովոց առաջինը, այս ինքն երուսաղէմինը, եւ առաքելք ինչ գաղափար ունէին ժողովի վրայ, Կարելի է հաւովմէականք այնչափ խոնարհութիւն ունենան որ հաւատան՝ թէ իրենց համար դժուար էր քան զայս աւելի ճիշդ՝ աւելի քրիստոնէական գաղափար մը ունենալ։ Կարդամք առաջ Դործոց Առաքելոց խօսքերը։

« Պօղոս եւ Բառնաբաս երուսաղէմ հասնելով՝ ընդունուեցան Էֆէզիցիէն, Կաթալիէնէն եւ Երէքսոնց, եւ պատմեցին անոնց՝ թէ որքան մեծամեծ գործեր կատարեց Աստուած իրենց ձեռքովը։ Բայց փարիսեցւոց ազանդէն ոմանք՝ որ ընդունած էին հաւատքը՝ ոտք ելան եւ ըսին թէ պէտք է հեթանոսները թլպա-

տել, եւ հրամայել անոնց որ պահեն Մովսէսի օրէնքները: ուստի առաքեալք եւ երկիցունք (ծերերը կամ գլխաւորները) ժողովի հաւաքուեցան որ այս գործը անեն:

« Սաստուած հաւատարմութիւն է պէ՛տք ուստի որ սոք ելաւ ու ըսաւ անոնց. « գիտէ՞ք, եղբարք, որ Աստուած վաղուց ընտրեց զիս ձեր մէջէն այս բանիս՝ որ հեթանոսք իմ՝ բերնէս լսեն աւետարանը եւ հաւատան անոր: Աստուած ալ որ սրտագէտ է՝ վկայութիւն տուաւ՝ անոնց ալ պարգեւելով զՀոգին սուրբ՝ ինչպէս որ պարգեւած էր մեզի, եւ տարբերութիւն չգրաւ ամենեւին նոցա ու մեր մէջ, հաւատով մաքրելով նոցա սրտերը: Ուրեմն հիմա ինչո՞ւ համար կ'իտրձէք զԱստուած՝ աշակերտաց վրայ դնելով այն լուծը զոր ոչ մեր հարքը կրցան վերցնել եւ ոչ մենք: Հապա մենք կ'հաւատանք որ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի շնորհքովը թէ՛ մենք կ'իրկուիմք եւ թէ՛ նոքա: Այն ատեն Խորհրդո՞ւնք լուռ կեցաւ, եւ ամենքը մտիկ ըրին Բառնաբասայ եւ Պողոսի, որ կոչաւմէին թէ՛ որքան հրաշքներ ու նշանագործութիւններ ըրեր էր Աստուած իրենց ձեռքովը հեթանոսաց մէջ:

« Երբոր նոքա լռեցին, Յակոբոս պատգամեց այսպէս. « եղբարք, մտիկ ըրէ՛ք ինչէ՛. Աբհայ պատգմեց ձեզի՝ թէ՛ ինչպէս Աստուած սկսաւ քաղցրութեամբ նայիլ հեթանոսաց վրայ, որ անոնց մէջէն ընտրէ իւր անուանը նուիրուած ժողովուրդ մը: Այս բանս բոլորովին համեմատ է մարգարէութեանց, որոց մէջ գրուած է՝ թէ՛ այնուհետեւ նորէն

պիտի գամ՝ կանգնելու Դաւթի կործանուած տունը, եւ պիտի նորոգեմ անոր աւերակները, որպէս զի մնացեալ մարդիկը, եւ այն ամենայն ազգերը որ իմ անուան կուտան՝ փնտռեն զՏէրն կրնէ Աստուած՝ որ այս բաներուս ընողն է: Աստուած իւր գործը գիտէ ի յաւիտենից: Անոր համար ի՞նչ դատարանայն է թէ՛ պէտք չէ ամենեւին նեղել զանոնք՝ որ հեթանոսաց մէջէն կ'առնան առ Աստուած, այլ ապստրել անոնց որ զգուշանան կռոյ պղծութենէն, պոռնկութենէն, խղճուած մտերէ, եւ արիւնէ. վասն զի Մովսիսի գալով խօսքը՝ արդէն ամեն ժամանակ ամեն քաղաքի մէջ մարդիկ կան որ ժողովարաններուն մէջ կ'քարոզեն զինքը, եւ ամեն շաբաթ օրեր կ'կարդան իրեն գրածները: »

« Այն ատեն Բառնայ եղև պատգմեց եւ երկուց եւ ամենայն եկեղեցւոյն ընտրել իրենց մէջէն քանի մը հոգի, եւ յուղարկել Անտիօք՝ Պողոսին ու Բառնաբասին հետ. մէկը Յուդա՝ որ Բարսաբա մականունը ունէր, միւսը Շիլա՝ որ եղբարց մէջ գլխաւորներէն էին, եւ նոցա ձեռքը այս գիրը տուին:

« Եւստիւս եւ երկուց եւ եղբարք Անտիօքի Ասորոց եւ Կիլիկիոյ մէջ եղած մեր եղբարց որ հեթանոսներէն եկած են՝ ողջոյն: Որովհետեւ լսեցինք թէ՛ ոմանք մեր մէջէն գալով շփոթեր են զձեզ իրենց խօսքերովը, եւ անհանգիստ ըրեր են ձեր սրտերը՝ առանց մեզնէ հրաման ունենալու, հաճոյ է զի Բեղ մէկ տեղ ժողովելոցս մարգիկ ընտրել եւ յուղարկել ձեզի մեր սիրելի եղբարց

Բառնաբասի ու Պօղոսի հետ՝ որ իրենց կեանքը դրած անձինք են Յիսուսի Գրիստոսի Տեառն մերոյ անուանը համար: Ուստի կոչուի՝ Զեղի Յուդան ու Շիրան որ նոյն բաները բերնով պիտի պատմեն Զեղի: Վասն զի հաճոյ թուեցաւ Հոգւոյն սրբոյ եւ Դուռ ուրիշ ծանրութիւն չգնել Զեր վրայ՝ բայց եթէ այս հարկաւոր բաները, այս ինքըն զգուշանալ կուոյ զօհեալ բաներէ, արիւնէ, խղզուած մտերէ եւ պոռնկութենէ. այս բաներէս եթէ զգուշանաք՝ լաւ կընէք. ողջ լերուք: (Գործ. ԺԵ. 4—30):

Ո՞րքան խելք ստիբելու բաներ կան այս պարզ պատմութեան մէջ:

1. Եթէ սուրբն Պետրոս մինակ անսխալական էր, ի՞նչ հարկ կար ժողովը ընելու. բաւական էր որ ինքը խօսէր: ամեն բան կվերջանար, ժողովը անօգուտ բան էր: — Գուցէ ըսէ մէկը՝ թէ յիրաւի անօգուտ էր իրաւանց կողմանէ, բայց շատ օգտակար էր՝ հանդիսաւորութեանը կողմանէ նայելով: Այնպէս չէ. վասն զի եթէ այն ժողովը՝ միայն հանգիսի համար եղած լինէր, կարելի չէր հասկնալ՝ թէ ինչ բանի համար եղան հոն այնքան վէճերը:

2. Եթէ եկեղեցին պապն է միայն, միւս առաքեալները ի՞նչ բան ունին այն տեղը:

3. Եթէ եկեղեցին միայն եպիսկոպոսաց բաղմութիւնն է, քահանայք ինչո՞ւ համար առաքելոց հետ մէկ տեղ կգտնուին:

4. Եթէ եկեղեցին միայն հովուաց բաղմութիւնն է, ինչո՞ւ համար հաւա-

տացելոց բաղմութիւնն ալ ներկայ է ժողովոյն:

5. Եթէ քահանայք եւ հաւատացեալք ամենեւին մասնակցութիւն մը չունին ոչ հաւատոյ աւանդը պահելուն մէջ, եւ ոչ բարեկարգութիւնը պահպանող իշխանութեան մէջ, ինչո՞ւ համար կ'ոգտուին որ այն խնդիրը քննեն. ինչո՞ւ համար ժողովոյն մէջ կը վիճաբանին անոր վրայ նոյն խսկ առաքելոց առջեւ: Ինչո՞ւ համար կ'համարձակին սրբոյն Յակոբայ ըսածներուն հաւնելու, եւ մանաւանդ ինչո՞ւ համար ժողովական թղթին մէջ յիշատակուած է՝ թէ ժողովին ներկայ գտնուողներն ամենքն ալ՝ առաքեալք եւ քահանայք եւ հաւատացեալք՝ մասնակից եղան աստուածային օգնութեան:

6. Եթէ հռովմէականաց ըսածին պէս՝ առաքեալք եւ եպիսկոպոսունք միայն լինէին եկեղեցւոյ կառավարողները ինքնիշխան կառավարութեամբ, եւ իրենք վճռէին իրենց անսխալ հեղինակութեամբը հաւատոյ եւ բարի գործոց վերաբերեալ խնդիրները, ո՞չ ապաքէն նոքա միայն իրենց մէջ ժողովք պիտի ընէին՝ առանց ուրիշներն ընդունելու, եւ բացարձակ կերպով վճռէին խնդիրը: Իսկ մենք փոխանակ առաքելական կամ՝ եպիսկոպոսական իշխանութեան գործ մը տեսնելու՝ կոտեսնեմք ազատ խորհրդակցութիւն մը՝ որուն ամենքը մասնակից կլինին, եւ առաքեալք ամենեւին մէջ չեն բերեր մասնաւոր իրաւունքներ՝ իրենց կարծիքը ընդունել տալու համար:

7. Եթէ սուրբն Պետրոս գլուխ է եկեղեցւոյ, եթէ նորա վարդապետութիւնը կանոն պիտի լինի ամենուն վարդապետութեանը, եթէ նորա խօսքը կանոն է հասարակաց հաւատոյ, ինչո՞ւ համար այնքան քիչ բան է նորա ըսածը. ինչո՞ւ համար բաւական կհամարի նա յիշատակել միայն իւր տեսածները, եւ անոնցմէ հանել բնական հետեւանքները: Ինչո՞ւ համար փոխանակ խնդիրը կտրելու ձգելու՝ բաւական կհամարի անշուշտ գործողութիւնները:

8. Եթէ նորա խօսածներէն ետեւ եղած լռութիւնը ոչ է լռութիւն լոկ պատկառանաց, այլ՝ ինչպէս որ հռովմէականք կըսեն՝ լռութիւն բացարձակ հպատակութեան նորա բացարձակ իշխանութեանը, ինչո՞ւ համար կհհամարձակին ինքիրմէն ալ խօսելու: Ինչէ՞ն է որ սուրբն Յակոբոս կհամարձակի պարսպան իւր արարած անոր, նոյն նիւթին վրայ պարսպանութիւն ընելու, եւ այնպիսի դատողութիւն որ սրբոյն Պետրոսի ըսածին բոլորովին համաձայն չէ:

9. Բայց, կըսեն, սուրբն Պետրոս ամենէն առաջ կխօսի, ուրեմն նա է գլուխը. — Եւ միթէ չեմք տեսներ որ սաստիկ վէճերէ ետքը կխօսի նա, յետ Բաղամի հակառակութեանց. ո՞չ ապաքէն անմտութիւն է նախագահութեան իրաւունք մը համարիլ այն բանը՝ որ միայն նորա տաք բնաւորութեանը հետեւանքն է, եւ ոչ թէ նախագահութեան՝ որ ամեն տեղ հերքուած է. ո՞չ ապաքէն այս ալ բնական էր՝ հակառակ կարծիքներուն դուրսդնելէն ետեւ՝ որ սուրբն Պետրոս նորադարձ հեթանոսաց

միայն հոգւոյն սրբոյ իջածը տեսած լինելով՝ շուտ մը վէճին մէջը մտնէր իւր անձնական փորձառութեան վկայութիւնը ձեռք առնելով:

10. Սրբոյն Յակոբոյ ճառին մէջ ո՞չ ապաքէն ամեն մէկ խօսքը մէկ մէկ խրատ են հռովմէականաց. եթէ սրբոյն Պետրոսի անունը հռովմէականաց կարծիքովը ամեն տեսակ անսխալութիւն կներկայացնէ, ինչէ՞ն է որ սուրբն Յակոբ կուտայ սրբոյն Պետրոսի պարզապէս Սէն անունը, եւ հարկ չհամարիր պատուել զինքը այն անունով՝ որ իբր թէ նորա դասակարգութեան մէջ ունեցած առաջնութիւնը պիտի ցուցնէր: Ինչէ՞ն է որ կհամարձակի յետ սրբոյն Պետրոսի ըսելու, լռարար (նշ): Եթէ սուրբն Պետրոս ամենայն ինչ է, սուրբն Յակոբ ի՞նչ է. ի՞նչպէս կրնայ սրբոյն Պետրոսի խօսքերը լոկ պարսպանութիւն անուանել, եւ իրենք պարսպանութիւն ընելու, կհամարձակի սրբոյն Պետրոսի խօսքը քննութեան տակ առնուլ, եւ անով միայն արժէք մը կուտայ նորա խօսքին՝ որ համաձայն է մարգարէից ըսածին:

11. Եթէ սուրբն Պետրոս գահերէց ժողովոյն, եւ գլուխ բովանդակ եկեղեցւոյ, ինչո՞ւ համար բոլոր ժողովը սրբոյն Յակոբոսի կարծեաց կողմը կըլինի, մինչդեռ նա առաքեալ անգամ չէ, այլ պարզապէս եպիսկոպոս եկեղեցւոյն երուսաղէմի:

12. Եթէ միայն սուրբն Պետրոս ունի իշխանութիւն որ եւ իցէ խնդիր որոշելու, ինչո՞ւ համար նորա անունը յիշատակուած անգամ չէ ժողովական

Թղթոյն մէջ, ինչո՞ւ համար այն թուղթը գրուած եւ յուղարկուած է ի դիմաց ամենեցուն, առաքելոց, քահանայից եւ հաւատացելոց. իսկ հաճոյ էլի մէջ, հաճոյ լիակա՞ն այս խօսքերը ո՞չ ապաքէն յայտնապէս կցուցընեն՝ թէ Հոգին սուրբ բովանդակ եկեղեցւոյ հետ է, եւ ոչ թէ եկեղեցւոյն մէկ մասին հետ, եւ թէ վարդապետական եւ կանոնադրական իշխանութիւնը գլխաւորապէս բովանդակ եկեղեցւոյ վրայ է, եւ ոչ թէ այս կամ այն գլխաւորին, թէպէտ եւ պապը լինէր այն գլխաւորը:

13. Եթէ ժողովոյ մը վճիռներուն վարդապետական եւ պարտաւորիչ զօրութիւնը կախեալ է միայն պապին հաւանութենէն, ինչէ՞ն է որ այս տեղ ամենեւին յիշատակութիւն մը չկայ սրբոյն Պետրոսի հաւանութեանը: Ինչէ՞ն է որ սուրբն Պօղոս այն ժողովոյն վճիռը քարոզած ժամանակը կանուանէ զայն պարզապէս վճիռ առաքելոց եւ երիցանց, եւ ոչ թէ ի Պետրոսէ հաստատուած վճիռ: Եթէ սուրբն Պետրոս յիրաւի առաջին պապը լինէր, ինչպէս որ հռովմէականք կըսեն, հարկ կ'լինի խոստովանիլ՝ թէ սրբոյն Պօղոսի մեռացութիւնը շատ զարմանալի բան է:

14. Եթէ սրբոյն Պետրոսի եւ պապին խօսքը չընդունիր անհնազանդութիւն ու նաեւ հերետիկոսութիւն է, ինչէ՞ն է ժողովական թղթոյն մէջ ամենեւին նշուի՞ր կամ բանադրանք գրուած չէ, եւ ինչո՞ւ համար բաւական տեսնուած է ըսել եկեղեցիներուն՝ թէ քաջա՞ն

նէն, լաւ կընեն որ համաձայնին երուսաղեմի մէջ եղած որոշմունքներուն:

15. Եթէ ժողովոց վճիռներով պէտք է ընդարձակուի Հաւատամքը, եւ հաւատոյ մասանց թիւը աւելնայ, ինչո՞ւ համար երուսաղեմի ժողովը՝ որ պոռնիկութեան վրայ եւ Մովսիսական օրինաց փրկութեան համար ունեցած կարեւորութեան վրայ կ'իստի, որ ծանր խնդիրներ են, կ'ըսէ՞ զանոնք՝ առանց ընդարձակելու Հաւատամքը, եւ առանց աւելցնելու հաւատոյ մասանց թիւը:

Յիրաւի որ եւ իցէ մարդ՝ որ փոքր ի շատե տեղեկութիւն ունենայ այս նիւթերու, ո՞չ ապաքէն պէտք է խոստովանի, եթէ չուզէ ինքզինքը խաբել իւր խզմտանքին մէջ, թէ հռովմէական ժողովակները երուսաղեմի ժողովոյն նայելով՝ արդարեւ ծաղրական հակառակութիւն մը կ'երեւցնեն:

Ժ.

Թէ ինչպէս Հռովմէական էկեղեցին Եւրոպայէն է ՔԱՀԱՆԱՅ Եւրոպէն նշանակուելուն:

Ա. — Քահանայ բառին գաղափարը կամ նշանակութիւնը շատ դժուար է պարզել. վասն զի անունը եւ գաղափարը իրարու հետ միշտ չեն յարմարիր, եւ յիրաւի քահանան երեւ ալ կըսուի մեր մէջ, որ ճիշդ թարգմանութիւնն է Յունաց Եփէփ բառին, եւ ստուգաբանութեանը նայելով՝ կ'թարգմանուի նա եւ Զեյ կամ Երեւոյն. այնպէս որ եթէ մէկը բառերուն միայն նայի, կ'հարկա-

գրի բսելու թէ քահանայից եւ ծերոց պաշտօնը մի եւ նոյն է։ Սակայն Հին Կտակարանի պատմութեան մէկ մասէն առօր հակառակը կտեսնուի։

Ելէջ բառին դադարաւոր այնպէս կապուած է *Կահանայութեան* հետ որ շատ անգամ *Կահանայ* բառով կ'արգամանուի, թէպէտեւ ատեն մը կար որ ելէջ կամ Զէյ բառին դադարաւոր քահանայութեան դադարաւոր բոլորովին կզանազանուէր։ Տես թէ ինչպէս։

Հին Կտակարանին մէջ *Կահանայ* բառին գործածութիւնը շատ հին է։ Արդէն Ծննդոց գրքին մէջ Աբրահամու ժամանակը Մելքիսեդէկը *Կահանայ* ըսուած է (ԺԳ, 18)։ Յետոյ երբոր Աստուած կամեցաւ օրէնք տալ Մովսիսի Սինա լեռան վրայ, ասաց. «Քահանայք սուրբ եղիցին» (ԵԼ, ԺԹ, 22, 24)։ Ուրեմն այն ժամանակէն մարդիկ կային Հրէից ժողովրդեան մէջ որ քահանայութիւն կրնէին։ Սքա իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկներն էին, եւ միայն ժամանակէ մը ետեւ հրէական քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղին պահուեցաւ (ԵԼ, ԻԱ, 1, ԻԹ, 1-9, ԼԱ, 10)։ Միանգամայն աստուածաշտութեան ստորնագոյն պաշտօնները Ղեւեայ ցեղին միւս գերդաստաններուն պահուեցաւ։ Ելէջ բառը առաջին անգամ կտեսնուի միայն Եղրի առաջին գրոցը մէջ (Զ, 8), եւ Սուրբ Գիրքը կարդացողը իսկոյն կտեսնէ որ բոլորովին հոմանուն կամ հոմանիշ է քահանայ բառին։ — Ծէյ բառը ելէջ բառէն առաջ կտեսնուի, եւ *Կահանայ* բառէն ետքը։ Ելից գրքին երրորդ գլխոյն մէջ

կտեսնեմք առաջին անգամ այդ բառը թէպէտ եւ հասարակ ծերերու վրայ առաջ ալ յիշատակութիւն եղած կայ։ Անտարակոյս՝ եթէ իսկզբան իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկները կրնգունէին ժառանգութեամբ քահանայական աստիճանը, յայտնի բան է որ Խորայեւացւոց ծերերը կամ ծերագոյնները իսկզբան անդ քահանաներն էին։ Այսպէս էր մինչեւ որ քահանայութիւնը Ահարոնի ցեղի միայն տրուեցաւ։ այն օրէն իւրաքանչիւր ազգատոհմի անդրանիկները, այսինքն Խորայեւացւոց ծերերը կամ մեծերը, քահանայ չհամարուեցան, բայց քահանայից խորհրդական մնացին։ Մովսէս Աստուծոյ հրամանովը ընտրեց անոնց մէջէն եօթանասուն հոգի՝ որ իրեն հետ մէկտեղ կատարեալ դատաւորական իշխանութիւն կրանեցընէին ժողովրդեան որ եւ իցէ գործերուն մէջ (Թուոց, ԺԱ, 16, 17)։ Մինչդեռ քահանաները միշտ մնացին նաեւ պաշտօնեայք աստուածաշտութեան, ծերերը (կամ երիցունք) ժամանակէ մը ետեւ շարաթօրերը կհաւաքուէին այն բազմութիւ ժողովարաններու մէջ՝ որ Հրեայները երուսաղեմի տաճարէն հեռու գտնուելով՝ շինած էին սուրբ գիրքը կարդալու համար։ սքա տեսակ մը ծերակոյտ էին՝ որ առանց քահանայական ու Ղեւեական պաշտօնները կատարելու՝ աստուածաշտութեան գործերը կկարգադրէին, սուրբ գիրքը կկարդային ու կրացատրէին։ Այս ծերակոյտը՝ որ ժողովարանին կամ Սինակոկային խորհրդարանն էր, եւ օրինակ էր այն եօ-

Թանասուն ծերոց՝ զորս դրաւ Սատուած
Մովսիսի քովը, որպէս զի հետը մէկ-
տեղ նստաստան կորեն, գահերէց կամ
գլխաւոր մը ունէր:

Այս է ահա Բաղնայ բառին նշանակութիւնը չին Կտակարանին մէջ:

Նոր Կտակարանին մէջ նոյնպէս չէ՝
վասն զի կտեօնեմք որ պարզ հաւատա-
ցեալներէն վեր (որ եղբարք կըսուին)
հետզհետէ կերեւան առաքելաւոր, ապ-
րիստիկոսնաւոր, Ժերմ, երեցոսնաւոր, եպիսկոպո-
սոսնաւոր։ Արդեօք այս անուններուն մէջ
կարգ մը դասակարգութիւն մը կայ թէ
ոչ։ Կայ անտարակոյտ։ Յայտնի բան է
որ առաջին կարգին մէջ են առաքեալք,
վերջին կարգին մէջ սարկաւազունք,
եւ ուրիշներէն բոլորովին կատարերին,
ուրեմն բոլոր գթաւարութիւնը՝ եթէ
կայ գթար՝ ծերոց, երեցանց եւ եպիս-
կոպոսաց վրայ է։

Որպէս զի բացայայտ կերպով խօսիմք, նախ այս երկու խնդիրը որոշեմք. ա, թէ արդեօք քաջանայք ծերերէն կամ երէցներէն կտարբերի՞ն թէ ոչ. ք, թէ արդեօք քաջանայք եպիսկոպոսներէն կտարբերի՞ն թէ ոչ:

Նոր Ատակարանին մէջ քահանայք
ծերերէն չեն տարբերիր: Արդէն տե-
սանք որ ծերերը կամ երիցագոյնք ին-
կըզբան անդ քահանայ էին. այս սո-
վորութիւնը դադրեցաւ՝ երբոր Աս-
տուած քահանայութիւնը Ահարոնի
ցեղին վրայ ամփոփեց: Բայց Քրիստոս
կերպով մը սկզբնական կարգը նորէն
հաստատեց, ստով որ էրէջ բառին իւր
ճշմարիտ նշանակութիւնը տուաւ նո-
րէն, եւ փոխանակ մէկ ցեղի մը միայն

յատկացրէնէլու քահանայութիւնը՝ ազատութիւն տուաւ անոր: այնպէս որ ոչ որ արժանաւոր համարուի՝ անդամ լինի եկեղեցականաց ծերակուտին կամ քահանայութեան: Որպէս զի աւելի ալ լաւ հասկըցուի թէ՛ Նոր Կտակարանին մէջ **Կահանայ** եւ **Երէջ** բառերը նոյն նշանակութիւնը ունին՝ բաւական է իրարու հետ համեմատել սուրբ գրոց այն կտորները՝ որոց մէջ երկուքին վրայ ալ կիսուուի:

Սրինալի համար, կկարգամք որ Անտիոք քաղաքը քրիստոնէից մէջ վէճ մը բացուած լինելով՝ երկու կողմէն ալ հաւանեցան որ երթան Երուսաղէմ՝ այն խնդրոյն վրայ առաքելոց եւ երիցանց խորհուրդ հարցընեն։ անկից երկու տուն վերջը կկարգամք՝ թէ Անտիոքացւոց յուղարկած մարդիկը Երուսաղէմ գալով՝ ընդունուեցան յառաքելոց եւ ի ծերոց, եւ թէ առաքեալք եւ երիցունք (ըստ այլ թարգմ. Զեյ+) ժողովեցան որ այն վէճը քննեն (Գործ. ԺԱ, 30)։ — Ոչ ապաքէն յայտնի է որ այստեղ ելիցանք եւ Զեյ+ բառերը իրարու տեղ առնուած են անխտիր. ապա թէ ոչ՝ ինչո՞ւ համար խօսք պիտի չլինէր երիցանց կամ քահանայից վրայ՝ մինչդեռ առաքելոց հետ նոքա ալ խորհուրդ պիտի անէին։

Երբոր սուրբն Պօղոս կապտու իրէր Տիմոթէոսի որ ծերերուն հետ ստատկութեամբ չվարուէի, եւ քանի մը տող վերջը կապապէ որ ելիցանց վրայ վայրապար չարախօսութիւն չընդունի, ոչ ապաքէն այս երկու բառերը՝ Զեյ եւ Էլից՝ իբրեւ նոյն նշանակութիւն ունեն

ցող բառեր կրանեցրնէ՝ (Ա. Տիմ. Ե, 19)։ Ասոր տարակոյս չկայ։

Երբոր Գործոց Առաքելոց հեղինակը կըսէ՝ թէ սուրբն Պօղոս կ'ըսողէր յառաքելոց եւ յերիցանց վճռաւճ վարդապետութիւնները ու հրամանները (Գործ. ԺԵ, 41. ԺԶ, 4. ԻԱ, 18), ինչո՞ւ համար չաւելցրնէր թէ եւ ի Կահաւայից՝ եթէ քահանայք եւ երիցունք մէկ չեն։ Եթէ քահանայք երէցներէն տարբեր լինէին, տարակոյս չկայ որ երէցներէն պակաս իշխանութիւն չէին ունենար, եւ նոյնչափ իրաւունք կունենային յիշատակելու կրօնական վարդապետութեան եւ հրամաններու քարոզութեանը մէջ։

Վերջապէս Յովհաննէս աւետարանիչ երբոր իւր Յայտնութեանը մէջ երիցանց պաշտօնները կատարագրէ, ոչ ապաքէն իսկապէս քահանայական պաշտօններ են ստորագրածները։ Անտարակոյս ուրեմն Նոր Կտակարանին մէջ երիցունք լսուածք քահանաներն են։

Բայց կրսեն՝ թէ Նոր Կտակարանին մէջ առաջին անգամ որ յիշատակութիւն կ'լինի երիցանց վրայ, այս բառին հետ ամենեւին բացատրութիւն մը չկայ (Գործ. ԺԱ, 30)։ Ուստի պէտք է անպատճառ այն մտքով հասկընալ երէց բառը՝ ինչ մտքով որ գործածուած է չին Կտակարանին մէջ, այս ինքն այնպիսի իշխանութիւն մը ունեցող՝ որոյ մէջ ամենեւին քահանայութիւն չկայ*)։ Իրաւ որ այս առարկութիւնը զօրաւոր

բան մը կ'լինէր՝ եթէ Նոր Կտակարանին մէջ այդ բառին բացատրութիւնները չգտնուէին։ Բայց այնպէս չէ. խիստ շատ վկայութիւններու մէջ՝ ինչպէս որ տեսանք՝ յայտնի կ'տեսնուի թէ Զէրբառը առնուած է բոլորովին համանուն երէց բառին, եւ երէց բառին մէջ անտարակոյս կ'հասկըցուի նաեւ Կահաւայ բառը, ինչպէս որ սրբոյն Յակոբայ թուղթը յայտնապէս կցուցրնէ (Յակ. Ե, 14. 15)։

Գուցէ մէկը այս առարկութիւնը ալ ընէ՝ թէ քրիստոնէական օրինաց քահանայն ուրիշ բան պիտի չլինի՝ եթէ ոչ Մովսիսական օրինաց Զէրբառանց ամենեւին քահանայական պաշտօնին. որովհետեւ Նոր Կտակարանին մէջ Կահաւայ բառը ամենեւին չտեսնուիր։ Ասոր պատասխանը դիւրին է. վասն զի եթէ այդ խօսքը քրիստոնէական մըտքով առնելով՝ գործածուած է միայն Քրիստոսի քահանայութիւնը ցուցնելու, եւ նորա ամենայն աշակերտաց քահանայութիւնը *), նոյն իսկ քահանայական պաշտօնը ըստ բաւականին կ'հաստատուի թէ միրտելու եւ մեղաց արձակում տալու իշխանութեամբ, թէ սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը մատակարարելու, եւ թէ աստուածապաշտութեան պէսպէս գործողութիւններ կատարելու կարողութեամբ, որոց վրայ կ'իյնային Գործոց Առաքելոց մէջ, նմանապէս առաքելական թղթոց եւ Յովհաննու Յայտնութեան մէջ։

(*) Պ. Փոկասնտէ. Պատմութիւն առաջին դարու քրիստոնէական եկեղեցոյ. էջ 443։

(*) Տե՛ս Յայտնութիւն Յովհաննու։

Ապա ուրեմն նոր հտակարանին մէջի երիցունքն ու քահանաները նոյն են. անունները տարբեր են, բայց կարգադրութիւնը մէկ, դասակարգութեան աստիճանը մէկ:

Բ. — Նմանապէս նոյն են արդեօք քահանան ու եպիսկոպոսը: Քահանայութեան կողմանէ նոյն են, բայց իշխանութեան աստիճանովն նոյն չեն. եպիսկոպոսը հասարակ քահանայէն լիւր է:

Այս է նախնական կաթուղիկէ եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը:

Իրաւ է որ չորրորդ դարուն մէջ այս վարդապետութեան դէմ խօսեցաւ Այերիսոս, բայց սուրբն Եպիփան¹⁾ հին աւանդութիւնը մէջ բերելով՝ զօրաւոր կերպով հերքեց Այերիսոսի խօսքը, եւ ինքը Եպիփան ոչ երբէք հերքուեցաւ անսնցմէ՝ որ հետագայ դարերուն մէջ ուղեցին Այերիսոսի վարդապետութիւնը նորոգել. Արագինէս²⁾, Տերտուղիանոս³⁾, սուրբն Սգոստինոս⁴⁾ միշտ վարդապետած են՝ թէ եպիսկոպոսը հասարակ քահանայէն լիւր է:

Ուղղափառ վարդապետութիւնը ամբողջ կտեսնուի սրբոյն Յովհաննու Ռուկեբերանի այս երկու վկայութեանցը մէջ: Փիլիպպեցւոյ թղթոյն մեկնութեանը մէջ՝ մեկնելով սրբոյն Պօղոսի այս խօսքերը, « Պօղոս եւ Տիմոթէոս

ծառայք Յիսուսի Քրիստոսի, ամենայն սրբոց ի Քրիստոս Յիսուս որ են ի կողմանս Փիլիպպեցւոյ, եպիսկոպոսականք եւ սարկաւագօք * *) կրուէ. « ինչ է այս. միթէ մէկ քաղաքը շատ եպիսկոպոսներ ունէր. ոչ բնաւ. հապա քահանաներուն էպիսկոպոս անունը կուտայ, վասն զի այն ատեն նոցա անունները մէկ էին. Ժամանակ անցնելէն ետեւ իւրաքանչիւրը իւր անունը առաւ, եպիսկոպոսը իրենը եւ քահանայն իրենը: Աւ Տիմոթէոս առաջին թղթոյն մեկնութեանը մէջ այսպէս կրուէ. « Եպիսկոպոսին ու քահանային մէջ մեծ տարբերութիւն չկայ, վասն զի քահանաներն ալ առած են վարդապետելու պաշտօնը, եւ եկեղեցւոյ գլխաւորներ են »:

Եւ յիրաւի տարակոյտ չկայ թէ առաքելոց Ժամանակը էպիսկոպոս բառը քահանայ կնշանակէր. ասոր ապացոյց ունիմք սրբոյն Պօղոսի խօսքը՝ որ Միլետեայ եկեղեցւոյն քահանաները հաւաքելով՝ ըսաւ անոնց. « Ուշ դէք ձեզի եւ բոլոր հօտին՝ որոյ պետաւ (ի Յունարէն էպիսկոպոս)՝ դրաւ զձեզ Հագին սուրբ »: Նմանապէս այն խօսքը որ կգրէ Տիմոթին. « Անոր համար թողուցի զքեզ ի կրեմէ՝ որ քաղաքներուն մէջը երէցներ (քահանաներ) նշանակես ինչ կերպով որ քեզի ապստամբմ. նոքա պէտք է անարատ լինին, միայն մէկ կնոջ այր, եւ այնպիսի հաւատարիմ որդիք ունենալ՝ որոց վրայ

(1) « Անհնարին իմն է զի եպիսկոպոսն եւ քահանայն հաւասար իցեն »: Ընդդէմ Հերմ. գիրք Գ:

(2) Ճառ ԺԱ, յերես. Թ. 3:

(3) Յղ. Մկրտ. զ. Ժէ:

(4) Գիրք Յղ. Հերմ. գլ. ԾԳ: Երեսն 4 (29)

(*) Պղ. Ա, համար 4: Իմնա զմոզոյ մտք

ոչ որ կարենայ անառակութեան կամ անհնազանդութեան պակասութիւնները գնել, վասն զի եպիսկոպոսը պարտական է իբրեւ տնտես կամ մատակարար Աստուծոյ՝ անարատ լինել եւլն» (Ա, 5—7)։ Նոյնպէս այն խօսքը որ կգրէ առ Տիմոթէոս՝ առաջին թղթոյն մէջ, եւ եկեղեցւոյ պաշտօնէից պարտքերը ստորագրելով կխօսի նախ եպիսկոպոսներուն վրայ, յետոյ անմիջապէս սարկաւազաց վրայ, առանց յիշելու քահանաները (Պ, 1—8), որ անտարակոյս կային, եւ սարկաւազ խօսքին մէջ անոնք ալ չէին հասկըցուեր։ Նոյնպէս ալ այն խօսքը՝ որով Փիլիպպեցւոց բոլոր եկեղեցւոյն ողջոյն տալէն ետքը կյիշատակէ միայն հաւատացեալները, սարկաւազները ու եպիսկոպոսները՝ առանց քահանաները յիշելու։

Այերիսի աշակերտները, եւ ընդհանրապէս երիցականք, տեսնելով այս անուններուն նոյնութիւնը, մակարերեցին թէ իրն ալ նոյն է, որպէս թէ մէկ հանրական անունով կարելի չէ դանազան իրարմէ տարբեր տեսակներ միանգամայն հասկընալ։ Այս բանիս համար Հերոնիմոսի վկայութիւնը մէջ կրերեն, միթէ սուրբն Հերոնիմոս չէ՞ գրած՝ կրսեն՝ թէ «Քահանայն նոյն է որ ինչ եւ եպիսկոպոսն»։ Իրաւ է որ սուրբն Հերոնիմոս գրած է այդ խօսքը՝ բայց լաւ հասկընալու է ըստծր։ Չէր կրնար Հերոնիմոս յայտնապէս դէմ խօսիլ ոչ սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի, որոյ վկայութիւնը արդէն տեսանք, եւ ոչ ուրիշ պատմիչներուն, որոնք ամենքն ալ կխօսին ա-

նունը նոյնութեանը վրայ, եւ ոչ թէ իշխանութեանը նոյնութեան*), եւ ոչ մանաւանդ իրին հետ։ Վասն զի իւր խօսքը ինքը կբացատրէ, երբոր մէկ կարգի վրայ կշարէ քահանայն ու եպիսկոպոսը, միտքը այն չէ որ շփոթէ զանոնք իրարու հետ։ Հաւասարելով նոյն իշխանութիւնը հապա կուզէ որ եկեղեցւոյ կառավարութեանը մէջ միաբանին։ Ահաւասիկ նորա իսկական խօսքերը. «Քահանայն նոյն է որ ինչ եւ եպիսկոպոսն, եւ քանի որ սատանային ազդեցութեամբը աստուածաշնորհութեան մէջ բաժանմունքները շատցած չէին, եկեղեցիները կառավարողը քահանայից ժողովն էր**)։ Գրեթէ այս ըսել կուզէ՝ թէ քահանայն ու եպիսկոպոսը նոյն են՝ երբոր խօսքը եկեղեցւոյ կառավարութեան վրայ է, այս ինքն քահանայն եպիսկոպոսին հետ՝ իւր իրաւանցը համեմատ եկեղեցին կառավարելու պաշտօնն ունի, եւ եպիսկոպոսը պէտք չէ որ մինակ կառավարէ զայն։ Հերոնիմոսի միտքը այս լինելը այնքան ստույգ է որ նոյն իսկ այն խօսքին մէջ՝ յորում եկեղեցւոյն քահանաներու ձեռքով կառավարուելը կհամեմատէ Հրէից կառավարուելուն Մովսիսի եւ Եօթանասուն ծերոց ձեռքովը, կրսէ՝ թէ եպիսկոպոսը Մովսիսի տեղն

(*) Ամբոսասիսին մէջ այսպէս կկարդամք. «Ի նախնունք քահանային կոչեմ եպիսկոպոսոսն»։ — Թէոդորիտոս յայտնապէս կրսէ. «սուրբն Պողոս քահանայից եպիսկոպոս անունը կաւտար»։ Միկն. Փիլիպպ. Գ, 445։

(**) Ի Թուղթն առ Տիմոս։ Գ, 974 (1)

է. հետեւաբար քաջանայք ալ եօթանասուն ծերոց տեղն են, ուրեմն ինչպէս որ տարբերութիւն կ'դնէ Սոխիսի եւ եօթանասուն ծերոց մէջ, նոյնպէս ալ կ'զանազանէ եպիսկոպոսը քաջանաներէն: Այլ եւ յայտնապէս կ'քարոզէ՝ թէ քաջանայական կարգը տուողը եպիսկոպոսն է, ոչ թէ քաջանայն *): Ապա ուրեմն ամեն ժամանակ իրական տարբերութիւն եղած է եպիսկոպոսին ու քաջանային մէջ: Սուրբն Պօղոս կը պատուիրէ Տիոտոսի եւ Տիմոթէոսի՝ որ եպիսկոպոսունք էին՝ քաջանաներ ձեռնադրել, անոնց վրայ հսկել, եւ արդարութեամբ տեսնել անոնց դատաստանները: Այսպիսի պատուէրները անհասկանալի բաներ կ'լինէին՝ եթէ քաջանայն բացարձակապէս հաւասար լինէր եպիսկոպոսին:

Բայց միթէ կ'հետեւի՝ այս բանէս՝ թէ այս զանազանութիւնը այնքան մեծ է, որքան որ կ'արժեն քանի մը եպիսկոպոսականք, մանաւանդ հռովմէականաց մէջ: Ոչ երբէք: Սուրբն Յովհան Ոսկեբերան սրբոյն Հերոնիմոսի համաձայն այսպէս կ'վարդապետէ. «Քաջանային ու եպիսկոպոսին մէջ եղած զանազանութիւնը մեծ չէ»: Ըսել է թէ ըստ սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի այն զանազանութիւնը էական բան մը չէ, այլ պարզապէս տարբերութիւն աստիճանի, այն ալ փոքր տարբերութիւն:

Ինչպէս որ հին եւ նոր երիցականաց դէմ խօսեցանք, որ կուրանան կամ չափազանց կ'պակոցեցնեն եպիսկոպոսին ու քաջանային մէջ եղած տարբերութիւնը, նոյնպէս ալ կ'ընդգիծանանք հռովմէականաց՝ որ չափազանց կ'մեծցնեն զայն:

Հռովմէականք իրենց գարոցներուն մէջ, այս ինքն տեսական կերպով, այս ալ կոտորեցնեն՝ թէ եպիսկոպոսութիւնը՝ ըստ որում քաջանայութենէն տարբեր բան՝ ոչ է ճշմարիտ կարգ, այլ միայն նոյն իսկ քաջանայութիւնը՝ աւելի ընդարձակ եւ աւելի կատարեալ *): Իսկ ըստ գործնականին կոչընչացընեն քաջանայն եպիսկոպոսին առջեւ, որպէս զի յետոյ եպիսկոպոսն ալ ոչընչացընեն պապին առջեւ, եւ այնուհետեւ ուրիշ բան չ'մնայ եկեղեցւոյ մէջ անկործան՝ բայց եթէ պապը իրենց կուռքը:

Մինչդեռ գաղղիականներէն ոմանք անոր համար կ'նուաստացընէին քաջանան՝ որ չափէ գուրս մեծցընեն եպիսկոպոսը, եւ անով պապին իշխանութիւնը պակսեցընեն, անդրաւեռնականք անոր համար միայն կ'ամբիօփէին եւ այդմ ալ կ'ամբիօփեն քաջանայական պատիւը, որպէս զի յետոյ եպիսկոպոսինն ալ ամբիօփեն, եւ զպապը աւելի բարձրացընեն: Ասոնց նպատակները տարբեր են, բայց խօսքը քաջանային վրայ գալով՝ երկու կողմին ալ հնարքն ու մոլորութիւնը նոյն են:

(*) « Զինչ առնիցէ եպիսկոպոսն, բաց ի ձեռնադրութենէ, զոր քահանայն ոչ առնիցէ »: Թողոր 85 առ. Էւագրիոս: Գործնական սխալ ընկալման հետք:

(*) Տես Պիլատար, հատոր Ժ, էջ 80:

Արդէն 1769ին գաղղիացի աստուածաբանին մէկը հետագայ գանգատը կրնէր. « Ինձի կերեւի թէ կորսուած է քահանայութեան ճշմարիտ գաղափարը: Անտարակոյս՝ մի միայն ճիշդ գաղափարը այն է՝ զոր ունէին նախնի դարերուն մէջ. իսկ այժմ՝ ի՞նչ աստիճանի նուաստացած է: Այսօրուան օրս քահանայ ըսածը պատարագիչ կամ ժամարար մարդ է, ուրիշ իրաւունք կարծես թէ չունի. պատարագին գաղափարն անգամ կարծես թէ նուաստացած է այն արհամարհանաց պատճառաւ՝ յոր ընկած է պատարագիչը: Ի՞նչ երջանիկ փոփոխութիւն կլինէր մեր մտածութեան կերպին մէջ՝ եթէ յարմարընէինք զայն հին ատենի սկզբունքներուն »*):

Եթէ այսպէս էր 1769ին, հապախնչ ըսելու էր մեր օրերուն, երբ մարդիկ՝ եւս եւ ծանրագլուխ մարդիկ՝ իրենց գատողութիւնները կզոհեն արտաքին երեւոյթներուն:

Ատենով կելեստինոս Ա պապը ինքը կրօէր. « Տիրապետեսցեն մեզ կանոնք, մի մեք կանոնացն տիրապետեսցուք »: այս ինքն օրէնքները պէտք է գմեղ կառավարեն, եւ ոչ թէ մենք պիտի կառավարենք օրէնքները: Իսկ այսօր օրէնքը որո՞ւ փոյթն է. հնազանդութիւն ըսածը ո՞չ ապաքէն դարձեր եղեր է հպատակութիւն ինքնահաճոյ կամաց մեծաւորաց:

Ատենով կրօէր Գրիգոր պապը՝ թէ եպիսկոպոսը ոչ երբէք իւր վարմունքին կանոն՝ իւր իշխանութիւնը պիտի առնուր, հապա միայն արդարութիւնը: « Մի ինչ իշխանութեան ընծայեսցի, այլ բովանդակն արդարութեան »: Իսկ այսօր ո՞չ ապաքէն ըստ մեծի մասին ասոր հակառակը կլինի: Ատենով կգրէր սուրբն Օգոստինոս՝ թէ հովիւը եկեղեցւոյն համար է, ոչ թէ եկեղեցին հովուին համար. թէ եպիսկոպոսները պէտք չէ վարուին ոչ խստութեամբ, ոչ ժանտութեամբ եւ ոչ հրամայական կերպով*), եւ թէ պարտական են աւելի խրատել՝ քան թէ հրամայել, եւ լուհամարին խորհուրդ տալ՝ քան թէ սպառնալիք ընել: Իսկ այսօր հռովմէական եպիսկոպոսաց մաքէն կանցնի՝ արգեօք խրատել. ո՞չ ապաքէն դրած են մոքերնին՝ թէ իրաւունք ունին ամեն բան քանդելու կործանելու, եւս եւ խիստ պատուաւոր անձանց հետ խստութեամբ վարուելու ընդ պատուական այս խօսքին՝ զոր կրսեն. Եղծե՛ Ժոթ Կեղեկացեալ:

Իրաւ է որ անցած է այժմ՝ այն ժամանակը՝ յորում՝ Նոյոնի եպիսկոպոսը Ֆրանսուա Տը Քլէրմանթոնէն՝ քիւսիւսի խոփան կամ սրիկայ կանուանէր բոլոր այն մարդիկը՝ որ իշխանական ցեղէ չէին, եւ ստորին կարգի եկեղեցականաց քարոզութիւնը խաբեւայի պաշտօն կանուանէր**): Եւ սա-

(*) Խորհրդածութիւնք ի վերայ բռնակալութեան եպիսկոպոսաց, էջ 13:

(*) Թուղթ ԿԳ:

(**) Կրօէր նա՝ Թէ ինքը եպիսկոպոս գարձեր է՝ խաբեւայի մը պէս քարոզներ տալովը. 1660:

կայն այս օրուան օրս ալ եպիսկոպոսոց մէջ այնպիսի հոգի մը կայ՝ որով նորա մեծապէս գգուհ կլինին՝ եթէ իրենց բարձրութենէն իջնալու յօժարելէն ետեւ՝ իսկոյն իրենց քահանաները եւ հաւատացեալները նորէն չբարձրացնեն զիրենք նոյն պաշտօնին։ Իրաւ է որ այժմ իշխան կամ «էբ չեն» բայց միշտ գերապաշտ են եւ ըստ այնմ կրփարուին *)։ «Որով իրաւամբ կգոչէր Գերապատիւ Կիպէռ 1845ին. հասարակ քահանայք առանց իրենց մեծաւորաց գիտութեան, կամ նոցա կամացը գէմ, պիտի խառնուին եկեղեցւոյ ու տէրութեան մէջ լինելու յարաբերութեանց որոշմանը . . . Սրբազան կանոնները կըսէ։ Բայց եկեղեցւոյ գլխոյն ու եպիսկոպոսաց կընկնի այն կանոնները դնել, պահպանել ու մեկնել։ Նոյն Տէրութիւնը իրաւունք ունին գատելու՝ թէ մինչեւ ինչ աստիճանի պարտականութիւն կայ զանոնք գործադրելու. Նոյն Տէրութիւնը ունին կշռելու այն հանգամանքը՝ որոց պատճառաւ կանոնական կարգադրութիւնները հարկ կլինի փոփոխել» **):

Զարմանքը այն է՝ որ բարեմիտ ժողովուրդը կհաւատայ այս բաներուս։

Տեսնելով որ եպիսկոպոսը կարմրագոյն հագուստներ կհագնի, ու քահա-

(*) Բնագրին մէջ ըսուած է Seigneur (սէր, իշխան) եւ monseigneur (սէր իմ), յոգնակի messeigneurs (սէսարֆ իմ), զոր Գաղղիացիք կրանկեն մինչեւ ցայժմ իբրեւ տիտղոս եպիսկոպոսաց մեր սրբազան բառին պէս։ Շանթ. Թարգմ.

(**) Թուղթ հովուական ի 6 Յունուարի 1845։

նային հագուստը օեւ է, եպիսկոպոսը ձեռքը քիչ շատ թանկագին մատնի կըդնէ, իսկ քահանայն սովորաբար ոչինչ. եպիսկոպոսը տեղէ մը անցած ժամանակը ժողովրդոց օրհնութիւն կուտայ, ժողովրդականք ալ ծունկ կչոքին առջեւ երբեմն աւելի քան թէ Աստուծոյ առջեւ, իսկ խեղճ քահանային հաղիւթէ բարեւ կուտան, մինչդեռ նա ոչ թէ միայն ձեռքով կօրհնէ զիրենք, հապա նաեւ հոգւով մարմնով նոցա ծառայութեանը կգոհէ ինքզինքը. հասարակութիւնը գրսի երեւոյթներէն խաբուելով՝ եպիսկոպոսին վրայ այն աչքով կնայի՝ որ իբր թէ փաշա մի է, ու քահանայն նորա ամենախոնարհ ամենանուատ ծառայն։ Գաղղիոյ մէջ, մանաւանդ այն ատենէն որ քննութիւնները վերցան, եւ բարձր աստիճանները եպիսկոպոսին հաճոյիցը մնացին, այն ատենէն որ եկեղեցական տեսնները վերցուեցան եւ քահանայից թէ ապրուստը եւ թէ պատիւը եպիսկոպոսաց ինքնահաճոյ կամքէն կախուած է, եպիսկոպոսն է ամենայն բան, իսկ քահանայն ոչինչ։ Եթէ Գաղղիոյ եկեղեցականաց խիստ մեծ մասը հասկընար՝ թէ ինքը միայն ծառայութեան համար եղած չէ, վաղուց կթօթուէր այն լուծը՝ որ ընդհանրապէս նախատական բան է վիճակի կառավարութեան մէջ. կառավարութիւն մը որ ուրիշ ամեն տեսակ կտաւարութիւններէն գէշ է։ Բայց ուղէ չուղէ պէտք է սողայ այն պաշտօնէից առջեւը՝ որոց ձեռքն է իւր ապագան եւ մեծ բարեբաղդութիւն համարի՝ եթէ նորա բա-

րեհաճին իրեն ընկած բանին տասներորդ մասը տալ : Յուսամբ թէ այդ նուաստութիւնը եւ անարգութիւնը՝ որ դպրանոցներու մէջ ընդունած ծաղրական եւ ատելի կրթութեան պտուղն է՝ շուտ կամ ուշ զղուելի կլինի իրեն, ու վերջապէս սիրտ կընէ իւր արժանաւորութիւնը եւ հին ատենի աղատութիւնը ձեռք բերելու :

Առ այժմ՝ քահանայից օգնելու միտքով յայտմ մասին՝ կուզեմ այստեղ նորոգել հին սկզբունքները, եւ քահանայի գաղափարը նորէն իւր նախնի յստակութեանը վերածել :

Գ. — Նախ՝ այս ստոյգ է որ Քրիստոս բոլոր հաւատացելոց մէջէն զատեց տասուերկու առաքեալք եւ եօթանասունուերկու աշակերտք : Տասուերկու առաքելոց ընտրութիւնը յայտնի է Ղուկասու աւետարանին իններորդ գլխէն. իսկ եօթանասունուերկու աշակերտացը նոյնպէս յայտնի է նոյն աւետարանին փ գլխէն :

Երկրորդ՝ ստոյգ է որ Քրիստոս թէ առաքելոց եւ թէ աշակերտաց յատուկ պաշտօն յանձնեց, ոչ թէ առժամանակեայ՝ այլ հաստատուն, որ յաջորդաբար պիտի շարունակուի : Վասն զի տասուերկու առաքելոց կարողութիւն եւ իշխանութիւն տուաւ զեւերը հալածելու եւ հիւանդները բժշկելու, եւ յուզարկեց զիրենք որ Աստուծոյ արքայութիւնը քարոզեն. իսկ եօթանասունուերկու աշակերտաց՝ երբոր զանոնք երկերկու հոգի յուզարկեց իւր առջեւէն իւր երթալու տեղերը՝ այսպէս ըսաւ. « Ես կը յուզարկեմ զձեզ գայլերու մէջ գառ-

ներ յուզարկելու պէս : Ո՛ր առնն որ մանէք՝ իսկոյն այս ըսէք. ողջոյն տանս այսմիկ : Հիւանդները առողջացուցէք, եւ իմացուցէք անոնց որ Աստուծոյ արքայութիւնը մտեցած է : Ձեզի մոխի ընողը՝ ինձի մոխի ըրած կլինի, զձեզ արհամարհողը՝ զիս արհամարհած կըլինի. իսկ զիս արհամարհողը՝ զիս յուզարկողին անարգանք ըրած կլինի : Ահա ձեզի իշխանութիւն տուի ոտքի տակ կոխելու օձերը, կարիճները եւ թշնամոյն ամեն տեսակ զօրութիւնը, այնպէս որ ոչինչ բան ձեզի վնաս պիտի չընէ : Ո՛վ Հայր իմ, տէր երկնի եւ երկրի, շնորհակալ եմ քեզի որ այս բաները ծածկեցիր իմաստուններէն ու գիտուններէն, եւ տգայոց յայտնեցիր :

Երանի՛ այն աչքերուն՝ որ կտեսնեն ձեր տեսածը : Եթէ առաջիններուն յանձնուած պաշտօնը ճշմարիտ առաքելութիւն է, միւսներուն յանձնուածն ալ անկից պակաս չէ. վասն զի Քրիստոսի թէ անոնց եւ թէ ասոնց ըսած խօսքերը գրեթէ նոյն են : Ուրեմն կըսիտալի Տիւկէ՝ երբ կհամարի այս ճշմարիտ առաքելութիւնը՝ որոյ նպատակն էր Աստուծոյ արքայութիւնը քարոզել՝ իբրեւ լոկ առժամանակեայ յանձնարարութիւն, այնպէս որ եօթանասուն երկու աշակերտք զայն կատարելէն ետեւ նորէն հասարակ ժողովրդականաց կարգը պիտի մանէին : Եթէ կընդունիմք՝ թէ Քրիստոս տասուերկու առաքեալները ընտրելովն ու յուզարկելովը զատեց զանոնք գասակարգութեան ոճով հասարակ հաւատացեալներէն, պէտք է նոյնպէս ըն-

դուռնիմք՝ թէ եօթանասունութերկու աշակերտները ընտրելովն ու յուզարկելովը՝ անոնց յատուկ տեղ մը տուաւ հասարակ հաւատացեալներէն վեր:

Երրորդ՝ ստոյգ է թէ աւանդութեամբ Եկեղեցւոյ մէջ տասութերկու առաքեալները ամեն ժամանակ համարուած են օրինակ եպիսկոպոսաց, եւ եօթանասունութերկու աշակերտները օրինակ քահանայից: Գուցէ Տիւկէն իրաւունք ունի պնդելու՝ թէ 72 աշակերտները քահանայ չէին: որովհետեւ ներկայ չէին վերջին ընթերցաց, յորում՝ Քրիստոս իշխանութիւն տուաւ հացն ու գինին սրբադործելու: Բայց տակից չհետեւիր՝ թէ չէին կրնար նոքա իրենց առաքելութեանը յաջորդ ունենալ զքահանաները, որոց պաշտօնն էր նոյնպէս քարոզել Աստուծոյ արքայութիւնը: Ինչպէս ալ լինի՝ այս ստոյգ է որ եթէ աւանդութիւնը այս բանիս վրայ խօսք մը չէ ըսած՝ մինչեւ Բեդայի ժամանակը, բայց Բեդայէն ետեւ ամենքը մէկ բերան կ'ըսէին՝ թէ եպիսկոպոսները յաջորդ կ'համարուին տասութերկու առաքելոց, եւ քահանայք 72 աշակերտաց: Եւ յիշուի՝ «ինչպէս որ ոչ ոք կտարակուսի թէ տասութերկու առաքեալները նախատիպ եւ օրինակ էին եպիսկոպոսաց, նոյնպէս գիտնալու է որ 72 աշակերտները օրինակ էին քահանայից, այս ինքն երկրորդական կարգի պաշտօնէից»^(*): Այսպէս կ'ըսուի գերյարգոյ Բեդան, Թէոդուլիոս՝ Օսլեսանի եպիսկոպոսը՝ նոյնպէս կ'ըսուի

իւր ժողովական թղթին մէջ 797ին: Յովհաննէս ԻԲ պապը Պատուայի Մարտիրին դէմ հանած վճռոյն մէջ կ'յանդիմանէ զինքը՝ որ եպիսկոպոսաց ու քահանայից իշխանութիւնը հաւատարկ համարի եղեր, եւ ընդարձակ խօսքերով կ'հաստատէ եպիսկոպոսներուն քահանաներէն վեր եղածը, եպիսկոպոսները օրինակ են՝ կրսէ՝ առաքելոց, եւ քահանայք 72 աշակերտաց: Կվկայէ թէ եպիսկոպոսաց ու քահանայից իշխանութիւնն ալ հաւասարապէս աստուածային կարգադրութեամբ եղած են. վասն զի առաքեալները ձեռնադրած են թէ եպիսկոպոսները եւ թէ քահանաները՝ ըստ յայտնի հրամանին Քրիստոսի^(*): Սուրբն Թովմաս նոյնպէս կ'ըսէ. «ոչ թէ միայն ժողովրդապետներն են օրինակ 72 աշակերտաց, հապա նաեւ միւս երկրորդական կարգի քահանաները նոցա պաշտօնները կ'ատարեն՝ եպիսկոպոսաց ձեռքին տակը»: Գերսոն եւ Փարիզու համալսարանին բոլոր վարդապետները ժեզարուն մէջ նոյն բանը կ'վարդապետէին իբրեւ հին վարդապետութիւն:

Արդ այս երեք առաջարկութիւններով իմացուեցաւ՝ որ եթէ ժողովրդապետութեանց սահմանուիլը եւ բաժնուիլը եկեղեցական իրաւանց կվերաբերի, քահանայից հոգւոց տեսչութեան պաշտօնը յաստուածային իրաւանց է ըսելը ըսել է՝ թէ քահանայք յԱստուծոյ ընդունած են Աստուծոյ արքայութեան աստուածային ճշմարտութիւն-

(*) Բեդա, Մկկն. Ղուկ. Ժ. 1:

(*) Դանձարան մանրավիպաց, հատոր Բ:

ները քարոզելու իշխանութիւնը՝ քրիստոնեայ հօտը արածելու հրամանը, սուրբ խորհուրդները անոր մատակարարելու իրաւունքը, եւ անոր առաջնորդելու հրամանը՝ ընդ իշխանութեամբ եպիսկոպոսաց՝ որոց կառավարութեանը մասնակից են:

Երբ որ կըսուի թէ ժողովրդապետները յատուածային իրաւանց դրուած են, այս միայն կհասկըցուի՝ թէ նոքա ինչ իշխանութիւն որ կբանեցընեն հատուացելոց վրայ՝ ընդունած են անմիջապէս յԱստուծոյ, եւ ոչ թէ եպիսկոպոսէն: Նոքա սուրբ պատարագը կմատուցանեն, մկրտութիւն կընեն, քարոզ կուտան՝ Հոգւոյն սրբոյ իրենց տուած իշխանութեամբը: Նոքա եպիսկոպոսին լոկ փոխանորդները չեն՝ իբրեւ ամեն բան անկից առած, այլ Հոգին սուրբ գրեթէ զիրենք տեսուչ եւ պահապան այս կամ այն հօտին . . . Տարակոյս չկայ որ եպիսկոպոսները ժողովրդապետաց անմիջական հովիւներն են. հովիւ են նաեւ ժողովրդականաց՝ եպիսկոպոսական պաշտօնակատարութեանց մէջ, եւ ամենայն գործողութեանց՝ որ ըստ եկեղեցական բարեկարգութեան իրենց պահուած են: Հովիւ եւ իշխան են որոշեալ աստիճանով մը նաեւ քահանայական սովորական պաշտօնակատարութեանց, զորս կրնան կատարել ժողովրդոց մէջէն անցած ժամանակները՝ իբրեւ տեսակ մը պատիւ բերող եւ գերազանցութիւն ցուցնող իրաւունքով: Իսկ ոչ են անմիջական հովիւք՝ սովորական յարակայ իշխանութեան թէ՛ քարոզութեան եւ թէ՛ խորհրդոց մա-

տակարարութեան մէջ: Այս պաշտօնները ժողովրդապետաց կվերաբերին, եւ եպիսկոպոսները կրնան կատարել ասոնք միայն երկրորդաբար՝ երբոր ժողովրդապետին կողմանէ անհոգութիւն կամ յանցանք պատահի: Ասոր ապացոյցը յայտնի է, որովհետեւ եպիսկոպոսը չկրնար առանց պատճառի եւ առանց դատաստանի արգելել ժողովրդապետին որ իւր պաշտօնները չկատարէ: Կրնար ընել այդ բանը՝ եթէ ճշմարտապէս անմիջական հովիւ լինէր, եթէ ժողովրդապետը միայն իբրեւ նորա փոխանորդ կատարէր իւր պաշտօնները: Այլ եւ ոչ հրաման կունենար ժողովրդապետութեան մէջ այն մտքով կենալու՝ որ տեղւոյն մշտնջենաւոր ժողովրդապետը գառնայ, եւ այնպէս արդեամբք արգելանաց տակ ձգել զժողովրդապետը *): Իրաւասութեան, իշխանութեան, եւ կարգի իշխանութեան զանազանութիւնը ամենեւին հիմ մը չունի, կամ ուրիշ բան չնշանակեր՝ եթէ ոչ հպատակներ ունենալու հարկաւորութիւնը: Կարգի իշխանութենէ զատ ուրիշ բան պէտք չէ՝ եթէ ոչ հրպատակներ, որոց վրայ այն իշխանութիւնը գործածուի, եւ եպիսկոպոսը այս իշխանութիւնը միայն կուտայ՝ երբոր զմէկը ժողովրդապետ կանուանէ, ինչպէս որ ինքն ալ հպատակներ կընդունի՝ որպէս զի եպիսկոպոսական իշխանութիւնը բանեցընէ՝ այն կոնգա-

(*) Աստուածային կարգաւորութիւն ժողովրդապետաց (Institution divine des curés), 1778, մասն Ա, էջ 287—300:

կին զօրութեամբը որ եպիսկոպոսական վիճակի մը անունը կուտայ իրեն: Հպատակներ տալը մէկուն՝ որ անոնց վրայ իշխանութիւն բանեցընէ, ոչ է տալ նոյն իսկ իշխանութիւնը՝ որ յԱստուծոյ կուգայ ուղղակի թէ եպիսկոպոսին եւ թէ ժողովրդապետին: Ժողովրդապետը կամ ծխատէրը ոչ թէ եպիսկոպոսէն առած իշխանութեան զօրութեամբն է որ ապաշխարութեան խորհուրդը կմտակարարէ: Հապա զօրութեամբ այն իշխանութեան՝ զոր ընդունած է ի Քրիստոսէ անմիջապէս: Եպիսկոպոսական զօրութիւնը կուգայ յԱստուծոյ այն եպիսկոպոսին ձեռքովը՝ որ սուրբ աստիճանները կուտայ: Մարդիկ ոչ երբէք աղբիւր են իշխանութեան *):

Այս էր Գաղղիոյ մէջ քարոզուած վարդապետութիւնը նաեւ մինչեւ ԺՂ դարուն վերջերը: Գաղղիացիք աւտարակոյս շատ հեռու էին մեր օրերու հռովմէականներէն, որք քահանայից եւ եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը կամ հեղինակութիւնը կհամարին իբրեւ իրարմէն կամ ծաւալումն: Քահանայիցը միջնորդաբար, եւ եպիսկոպոսացը անմիջապէս ի լրութենէ անտի զոր կհամարին թէ ունի պապը, եւ ոչ թէ իրեւ մասնակցութիւն Աստուծային իշխանութեան, որոյ տէրն է Քրիստոս՝ Հովուապետն, քահանայն եւ քահանայապետն յաւիտենից, մի միայն գերագոյն գլուխն մարմնոյ եկեղեցւոյ:

Քահանաները հովիւ են թէ ոչ: Ո՞վ կարող է չէ ըսել: Նոր Կտակարանը,

հարց եւ վարդապետաց գրուածքները, ժողովոց տեղեկութիւնները եւ աստուածապաշտութեան վերաբերեալ գրքերը ոչ ապաքէն յայտնապէս կքարոզեն այս բանը:

Արդ եթէ նոքա հովիւ են, յայտնի բան է որ լոկ հաւատացելոց պէս մասն չեն նոքա եկեղեցւոյ մէջ գտնուող ժողովրդեան կամ հօտին, այլ մասն են «—ցէլ եկեղեց—ոյ»: Հովիւը իւր ոչխարները արածեցընելու կհանէ. ուրեմն եթէ քահանայք հովիւ են՝ պէտք է որ իրենց հօտին առաջնորդեն եւ մատակարարեն անոր Քրիստոսի տուած կերակուրը, այս ինքն յայտնեալ ճշմարտութիւնը եւ աստուածային շնորհքը:

Այս բանս ատենով խիստ հասարակ վարդապետութիւն էր, վասն զի ամենայն կերպով բացայայտ է. իսկ այսօրուան օրս հերետիկոսական համարուած է հռովմէական եկեղեցւոյ մէջ, վասն զի անոր մէջի խելքերը սաստիկ մթնցած են եւ գալափարները չարաչար խանգարուած: Յիրաւի, եթէ այժմ հռովմէական քահանայ մը համարձակի ըսելու՝ թէ ինքը մասն է «—ցէլ եկեղեց—ոյ», թէ ինքը իրաւունք ունի Քրիստոսի շնորհիւ հաւատոյ նիւթոց մէջ դատողութիւն մը ունենալու, իւր կարծիքը մօտիկ ընել տալու, երբոր խնդիրը ի Քրիստոսէ յայտնեալ ճշմարտութեան վրայ է, խորհուրդները մատակարարելու զօրութեամբ այն իշխանութեան՝ զոր ի Քրիստոսէ ընդունած է իւր ձեռնադրութեան ժամանակը, եւ ոչ թէ զօրութեամբ կարծեցեալ իրաւասութեան զոր եպիսկո-

(*) Անդ. մասն Բ, էջ 507-517:

պոսը կըսէ թէ տուեր է իրեն, պահանջելու որ ինքն ալ գործունեայ մասնակցութիւն մը ունենայ, եւ ոչ թէ պարզապէս խորհրդակցութիւն ժողովրդավետութեանց եւ վիճակին միջնորդաբար կամ անմիջական կառավարութեանը մէջ, — այնպիսի քահանայն իսկոյն կարգելուի, կզրկուի պատարագ մատուցանելու եւ խօստովանանք լսելու իրաւունքէն, կստացուի յետ կոչելու իւր խօսքերը՝ ընդ սպառնալեօք բանադրանաց, եւ Հռովմի առջեւ ինչպէս նաեւ իւր եպիսկոպոսին առջեւ՝ կհամարուի հերետիկոս քահանայ մը որ պապին իշխանութեան սրբազան լրութեանը պակասութիւն կբերէ. որովհետեւ պապն է միայն սովորական եւ անմիջական հովիւ ամենայն եկեղեցեաց, ամենայն վիճակաց, իւրաքանչիւր հաւատացելոց ի մօտնաւորի, եւ միայն կբարեհաճի այնչափ զիջանիլ՝ որ իւր իշխանութեան փոքրիկ մէկ մասը կհաղորդէ իւր սրբազնութիւնը այն փոխանորդներուն՝ որ եպիսկոպոս կկոչուին, եւ նոքա ալ իրենց փոխանորդներ ունին՝ որ քահանայք կկոչուին։ Արպէս զի ցուցնեմք թէ մեր բրածը չափազանցութիւն չէ, եւ թէ Վատիկանի ժողովակին վճիռներուն բնագրէն ամենեւին դուրս չեմք ելած, ահաւասիկ այն կանոնը՝ զոր կկարդամք Գ գլխոյն վերջը. «Եթէ ըսէ մէկը՝ թէ քահանայապետն Հռովմայ ունի միայն իշխանութիւն տեսչութիւն ընելու եւ կառավարելու, եւ ոչ թէ լիակտար եւ գերագոյն իշխանութիւն իրաւասութեան ի վերայ տեղեւորական եկեղեց-

ւոյ, ոչ միայն այն բաներուն մէջ որ հաւատոյ եւ բարուց կվերաբերին, հապա նաեւ անոնց մէջ որ կվերաբերին բոլոր աշխարհք տարածուած եկեղեցւոյն բարեկարգութեանը եւ կառավարութեանը, կամ թէ կըսէ որ նա միայն գլխաւոր մաս մը ունի, եւ ոչ թէ այն գերագոյն իշխանութեան ամբողջ լրութիւնը, կամ թէ ըսէ թէ այս նորա իշխանութիւնը ոչ է սովորական եւ անմիջական թէ ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, եւ թէ ի վերայ ամենայն հովուաց եւ ի վերայ ամենայն հաւատացելոց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, նզովեալ լիցի»։ Արպէս զի յայանապէս ցուցնեմք այսպիսի յանդուգն խօսքերուն նորութիւնը, ուստի եւ ստութիւնը, տեսնեմք թէ որոնք են ըստ աւանդութեան եկեղեցւոյ սեպհական իրաւունք քահանայից։

Գ. — Եւ նախ այս յիշատակեմք, թէ սուրբն Հերոնիմոս՝ որոյ վկայութիւնը միշտ պատկառելի եղած է հաւատոյ վարդապետութեանց մէջ, հասարակ քահանայ էր եւ սակայն սուրբն Սգոստինոս նորա խօսքը Յուլիանոսի գէմ վկայութիւն կբերէր՝ եպիսկոպոսաց խօսքերուն հետ մէկ տեղ։ Կղեմէս Ա. ղէքսանդրիացին, Տերտուղիանոս, Արագինէս, Վինկենտիոս Լիրենացին, Մաքսիմոս, Յովհան Դամասկացին, Բեդա Ալիուինոս, Թովմաս Ագուլնացին, Բեռնարդոս, Վինկենտիոս Պաւլայեցին, ամենքն ալ քահանայք էին. ապա ուրեմն սոսկ քահանաները այնքան արհամարհելի չեն, եւ նոցա գատողու-

Թիւնը արժանի է մտադրութեան եւ յիշատակի ի՞նչ կըսէ մեզի յայտմ մասին սուրբ գիրքը: — Ո՛չ ապաքէն սուրբն Պօղոս կըսէ մեզի՝ Թէ քահանայք վերակացու են եկեղեցեաց: «Որք բարւոք վերակացու լինին երկուսն» (Ա Տիմ. ե, 17): Արդ եթէ քահանայք վերակացու կամ նախագահ են եկեղեցեաց, եպիսկոպոսները ի՞նչ իրաւունք ունին իրենք զիրենք մէկ մէկ հաւ կարծելու քահանայից վրայ: — Երբոր այն հռչակաւոր վէճը ելաւ Անտիօքայ մէջ Մովսիսական օրէնքին վրայ, ո՛չ ապաքէն որոշուեցաւ որ ամեն հակաճառութիւն վերջացընելու համար մէկ կողմէն Պօղոս եւ Բառնաբաս առաքեալները, միւս կողմէն Հրէից կողմը բռնող վարդապետները երթան առաքելոց եւ երուսաղեմի քահանայից խորհուրդ հարցընեն (Գործ. Ժե, 2): Եթէ քահանայք հարադատ դատաւորք չեն վարդապետութեան հաւատոյ, ուրեմն ինչո՞ւ համար առաքելոց հետ ի միասին անոնց ալ խորհուրդ պիտի հարցուէր: Ինչո՞ւ համար առաքելոց դատողութիւնը բաւական պիտի չլինէր: — Երբոր սուրբըն Պօղոս կպատուիրէր զանազան եկեղեցեաց՝ որ լաւ պահպանեն հաւատքը եւ պատուիրանները, ո՛չ ապաքէն առանց իրեն առաքեալ լինելուն ալ նայելու կյիշեցընէր՝ Թէ այն վարդապետութիւնները եւ պատուէրները լճուած էին առաքեալներէն ու քահանաներէն (յերիցանց) (Գործ. Ժե, 41. ԺԶ, 4): Եթէ առաքեալները միայն էին դատաւորք վարդապետութեան եւ կառավարիչք եկեղեցեաց, ի՞նչ հարկ

էր անոնց հետ քահանայից անունը տալու: Յայտնի բան է որ սուրբն Պօղոս քահանայից իշխանութիւնը մէջ բերելովը՝ Թէեւ առաքելոց իշխանութենէ ետեւ՝ կցուցընէ Թէ այն ալ իւր արժէքը ունի՝ Թէ վարդապետական մասին մէջ եւ Թէ բարեկարգութեան նիւթերի մէջ:

Ասոր ի՞նչ կըսեն արդեօք հռովմէականք: Արդեօք ի՞նչ կըսեն նոյնպէս Եստիոսի, Փիլէէնի, Մենոքրիոսի, Տրլափիէր եղութիւն համար, որք ի հարկէ կասկածելի պիտի չլինին իրենց առջեւ, եւ սակայն կքարոզեն՝ Թէ 72 աշակերտները՝ որոց պաշտօնին կյաջորդեն քահանայք՝ ներկայ էին երբոր Փրկիչն աշխարհի ըսաւ այն նշանաւոր խօսքը՝ Թէ «Ես ընդ ձեզ եմ զամենայն աւուրս»: Եւ Թէ այն խօսքը ըսաւ նա ամենայն պաշտօնէից, ամենայն հովուաց՝ ի գէմն առաքելոց*): Ի՞նչ կըսեն մանաւանդ սրբայն Հերոնիմոսի համար, որ ոչ Թէ միայն եպիսկոպոսին կսեպհականէ՝ այլ եւ հասարակ քահանային՝ այն հռչակաւոր վկայութիւնը, «Եւ տաց քեզ զփականս արքայութեանն երկնից», զոր իրենք միայն պապին կընծայեն**):

Առաքելական կանոնները կըսեն՝ Թէ քահանայք առաքելոց տեղը կըռնեն՝ իբրեւ խորհրդականք եպիսկոպոսին եւ պսակ եկեղեցւոյ, խորհրդականք եւ

(*) Տես Պորտաս - Տիմուէն, Գրութիւն յետ հռոմ հրատարակեալ, Հատ. Բ: Գլ. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

(**) Հերոնիմ. Մասնագրութիւն, տպ. Բենեդ. հատ. Գ, մասն Ա:

ծերակոյտ նորա¹⁾։ Կցուցընեն մեղի՝
թէ քահանայք գահագլուխ կլինին ե-
կեղեցւոյ մէջ, կխրատեն զԺողովուրդը
բանիւ եւ գործով, կօգնեն անոր հո-
գւով շնորհաց եւ խորհրդով, եւ կկա-
ռավարեն զայն սրբութեամբ սրտի²⁾։

Որոգինէս կըսէ՝ թէ սուրբն Պօղոս
Հռովմայեցւոց թղթոյն մէջ կխօսի եկե-
ղեցեաց կառավարիչներուն ու իշխա-
նաւորներուն, հաւատացելոց դատա-
ւորներուն, այս ինքն եպիսկոպոսաց՝
քահանայից եւ սարկաւազաց³⁾։

Ժողովն Անտիոքայ, 341ին, խօսելով
եկեղեցւոյ գլխաւորներուն վրայ, անոնց
մէջ կհասկընայ նոյնպէս եպիսկոպոս-
ները, քահանաները եւ սարկաւազնե-
րը⁴⁾։

Սուրբն Օգոստինոս կանուանէ քա-
հանաները երկրորդ կարգ կառավարո-
ղաց եկեղեցւոյ⁵⁾։

Ագրիանոս Ա. պապը առ մեծն Կա-
րոլոս գրած մէկ թղթին մէջ կխոստո-
վանի՝ թէ Աստուած եպիսկոպոսաց եւ
քահանայից յանձնած է ժողովրդին
կառավարութիւնը⁶⁾։

Եթէ սարկաւազներն անգամ դուրս
չեն ձգուած եկեղեցեաց կառավարու-
թենէն, եթէ Աթանաս սարկաւազը Նի-
կիոյ Ժողովոյն մէջ այնքան սաստիկու-

թեամբ պատերազմեցաւ Արիոսի դէմ,
եւս առաւել քահանայք պարտական
են մասնակից լինել նաեւ Ժողովոց մէջ՝
երբոր խօսք լինի հաւատոյ եւ բարի
վարուց վերաբերեալ խնդիրներու վրայ։

Յիրաւի, ոչ պապէն այն տիեզերա-
կան կարծեցեալ Ժողովոյն մէջ՝ որ ե-
ղաւ 1123ին, վեց հարիւր վանահարք
կային եւ 300 եպիսկոպոսունք։ Ոչ ա-
պաքէն քահանայք ներկայ գտնուեցան
եւ իրենց կարծիքը ըսին Կոստանդեան ու
Բասիլեան Ժողովներուն մէջ, եւ ոչ ա-
պաքէն նոցա շնորհիւն էր որ Բասիլեան
Ժողովոյն մէջ Խալաւցի եպիսկոպոսաց
ոյժը կարելի եղաւ կոտրել, որոց թիւը
հաւասար էր ուրիշ ամենայն ազգաց մէ-
ջէն մէկտեղ եղած եպիսկոպոսներուն*):

Արդարեւ կերելի թէ ամենքն ալ
հաւանեալ էին՝ որ սուրբն Յովհան Ոս-
կերեւան ամենայն կերպով իրաւունք
ունէր՝ երբ կըսէր թէ քահանային ու
եպիսկոպոսին մէջ եղած տարբերութիւ-
նը մեծ բան չէ**) երբոր մէկը յիշէ՝
ըստ սրբոյն Պօղոսի՝ ոչ թէ միայն մի-

(*) Ենէաս Սիրուիոս, Յաղագս Բասիլեան Ժողո-
վոյն, 1791, էջ 87։

(**) Սուրբն Յովհան Ոսկերեւան սրբոյն Հերո-
նիմոսի համաձայն՝ որոյ խօսքը արդէն մէջ բերինք,
կըսէ։ « Միայն թե՛նեւ տարբերութիւն կայ քահա-
նայից ու եպիսկոպոսաց մէջ. վասն զի քահանաներն
ալ պարտական են բարոյել, եւ խնամք ունենալ ե-
կեղեցւոյն. եւ ինչ որ առաքեալը եպիսկոպոսաց
համար կըսէ՝ նոյնը կհասկընայ նաեւ քահանայից
համար։ Միայն ձեռնադրութեան իրաւունքովը վեր-
ն եպիսկոպոսները քահանաներէն, եւ կերելի թէ
անոնցմէ այս առաւելութիւնս միայն ունին »։ Ճառ
ԺԱ Ի Թուղթն՝ Ա առ Տիմոթէոս։

(1) Կանոնք Առաք. գիրք Բ, գլուխ 28։

(2) Գիրք Ը, գլուխ 16, 44 եւն։

(3) Գիրք Բ, Ի Թուղթն առ Հռովմայեցիս, զը-
լուխ Բ։

(4) Լապպէ, Պատմութիւն Ժող. հատոր Բ։

(5) Թուղթ ԻԱ։

(6) Լապպէ. Պատմ. Ժող. հատոր 2։

նակ եպիսկոպոսին ձեռք դնելովը պիտի կատարուի քահանային ձեռնադրութիւնը, հապա եպիսկոպոսին ու նոյն եկեղեցւոյ քահանաներուն ձեռքերը վրան դրուելով, *Գրո-Յեւմէ Եւ-այ Ժա-հանայեցի*. եւ երբոր ուշադրութեամբ կարգայ մէկը նոյն իսկ հռովմէական աստուածաբանութեանց մէջ՝ թէ հասարակ քահանայն կարող է տալ դրոշմի խորհուրդը վաւերական կերպով:

Պատմութենէն կտեսնեմք որ հին ատենը եպիսկոպոսը ոչ երբէք իւր իշխանութիւնը կրանեցընէր առանց քահանաներուն. քահանաները եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ մկրտութիւն կընէին եւ ուրիշ խորհուրդները կկատարէին. նորա հետ կմատուցանէին պատարագը, դատաստաններ կկտրէին, վիճակին կառավարութեանը համար հետը խորհուրդ կընէին, եւ եպիսկոպոսը բան մը չէր ըներ՝ առանց նոցա կարծիքը եւ հաւանութիւնը ընդունելու^(*)։ Այս բանս այնքան ստոյգ է՝ որ ժԸ դարուն մէջ անգամ Լիոնի արքեպիսկոպոսը Մանթազէ երկրորդ կարգի հովիւները գատաւորաց կարգը կհամարէր եւ նոցա գատողութիւնը առնուլը հարկաւոր կճանչնար նոյնպէս՝ ինչպէս նաեւ եպիսկոպոսներունը, որպէս զի հաւատոյ վարդապետութեան եւ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան համար դրուելու վճիռները անգառնալի գատակնիք կարենան գառնալ^(**)։

(*) Տես Աստուածային սահմանադրութիւն ժողովրդապետաց, 1778, մասն Բ, էջ 599:

(*) Տես նորա Սահմանի աստուածաբանութեան զիրբը:

Գրեթէ նոյն ժամանակները նաեւ Մովթոս բաղմահմուտ աստուածաբանը եպիսկոպոսին խորհրդականներուն մեծ մասին կարծիքը նորա կարծիքէն վեր կդնէ: Նա հետագայ դիտողութիւնները կընէ, որոց կարեւորութիւնը ամեն մարդ կրնայ տեսնել, եւ թէ որչափ հակառակ են հռովմէական հոգւոյն:

«Արդհետեւ մեր գատողութիւնները ըստ մեծի մասին հիմնեալ են մեր տեսածներուն վրայ, նոր բան կերեւնայ մեզի տեսնելը՝ որ եպիսկոպոսը պատարագ մատուցանէ իւր եկեղեցւոյն բոլոր քահանաներուն հետ մէկտեղ. եւ ուրիշ այս ամենաստոյգ բան է՝ Ֆլէօրի կըսէ. «Միայն մէկ պատարագ կմատուցէր իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ, այս ինքն իւրաքանչիւր վիճակի մէջ. ժամարարը եպիսկոպոսն էր, իսկ քահանայք ժամարար կլինէին՝ երբոր եպիսկոպոսը ուրիշ տեղ գնացած կամ հիւանդ լինէր. բայց նոքա ամենքն ալ ներկայ կգտնուէին ու հետը մէկտեղ կպատարագէին^(*)։ Այս հին սովորութեան մնացորդները մինչեւ հիմա կտեսնուին այն եկեղեցական արարողութեանց մէջ՝ յորս քահանայք եպիսկոպոսին հետ ի միասին կկատարեն եկեղեցական հանգէսները: Առաջինը այս է որ (լատին եկեղեցւոյ մէջ), նոր ձեռնադրուած քահանաները զիրենք ձեռնադրող եպիսկոպոսին հետ կմատուցանեն պատարագը, եւ սրբագործութեան խօսքերը կըսեն, եւ հաղորդութենէն առաջ արձակում չտար նո-

(*) Կենցաղ բրիտանից:

ցա՝ ինչպէս ուրիշներուն: Վասն զի հետը մէկտեղ կատարագեն: Երկրորդ հետքը մնացած էր Գաղղիոյ Անժէ քաղաքին եկեղեցւոյն մէջ մինչեւ 1752, եւ այս էր՝ որ տասուերկու ժողովրդապետը եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ ժամարար կլինէին հանդիսաւոր տօներուն. ամենքն ալ քահանայական զգեստներով ու գդակներով (սաղաւարտներով) եպիսկոպոսին հետ կանգնած կկենային, ու երբոր նա նստէր՝ իրենք ալ անոր հետ կնստէին, մինչդեռ ուրիշներկայ գտնուողները միշտ ոտքի վրայ ու գլուխները բաց կկենային*):

Քահանայից ձեռնադրութեան արարողութեանը մէջ ուրիշ մնացորդ ալ կտեսնեմք եպիսկոպոսին ու քահանայից ի միասին կարգ կատարելուն: Եպիսկոպոսին ձեռնադրելեաց վրայ ձեռք դրած ժամանակը՝ քահանաներն ալ իրենց ձեռքերը նոցա ուսերուն վրայ կգնեն: Այս սովորութեան կարելի է յարմարեցնել սրբոյն Պօղոսի խօսքը, որով կյորդորէ զՏիմոթէոս նորոգելու իւր վրայ այն շնորհքը՝ զոր ընդունած էր ի ձեռնադրութենէ երիցութեան, կամ երէցներուն այս ինքն քահանաներուն իւր վրայ ձեռք գնելովը**):

Ամենքը գիտեն որ ատենով ժողովրդապետները բանագրանք կգնէին, նըզովք կուտային: Ոմանք կըսեն՝ թէ այն աստի Բանագրանքը ըսուածը չէր, բայց Հերոնիմոս յայտնապէս կըսէ՝ թէ քա-

հանայն կարող է մատնել յանցաւորը սատանային: Այս եթէ փոքր պատիժ ալ լինէր, սակայն ըստ բաւականին կըհասկըցնէ՝ թէ աւագերէցները այսպիսի իրաւասութիւն մը ունէին, եւ կերեւնայ թէ մինչեւ Փ. դարուն ատեններն ալ ի գործ կգնէին: Վիպօ վանահայրը 1149ին նամակ մը գրելով Վօթիւր անունով աբեղային՝ կմեղագրէ զինքը՝ որ ասոր անոր վրայ բանագրանք գրեր է. այդ իրաւունքը ամեն քահանայը չունին, կըսէ, այլ միայն նոքա՝ որոց յանձնուած է ժողովրդոց հովուութիւնը:

Նաեւ այժմ (լատին եկեղեցւոյ մէջ) հանդիսաւոր բանագրանքը տասուերկու քահանաներու հետ մէկտեղ կուտայ եպիսկոպոսը, այն քահանաներն ալ մէկ մէկ մոմեղէն կունենան ձեռքերնին՝ եպիսկոպոսին պէս, ու նորա հետ ի միասին կանցընեն զայն. նոյնպէս հրապարակական արձակումն ալ եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ կուտան բանագրելոց: Գիտուն մեկնիչները կըսեն՝ թէ այս սովորութիւնը այն ժամանակներէն սկսած է՝ յորս եպիսկոպոսը ո՛ր եւ իցէ գատաստան կտրած ատենը՝ բոլոր իւր քահանաներն ալ քովը կլինէին: Նոցա ներկայութիւնը լոկ արարողութիւն մը չէր՝ ինչպէս հիմա, այլ բոլոր եկեղեցական դասը ծերակուտի պէս բան մի էր, եւ եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ գատաստան կըկտրէր. իսկ եպիսկոպոսը այն ծերակուտին գահերէցն էր, Հին ատենը ապաշխարողաց հրապարակական արձակում տալը եպիսկոպոսին պահուած էր,

(*) Աստուածային սահմանադրութիւն ժողովրդապետաց, էջ 400 — 403:

(**) Անդ. էջ 403 — 406:

բայց քահանայք ալ գործակից էին անոր. ուստի եպիսկոպոսին պէս իրենք ալ ձեռքերնին ապաշխարողաց վրայ կ'գնէին . . . Հայրն Մոռէն կրսէ՝ թէ քանի որ հրապարակական ապաշխարութեան սովորութիւնը կար, քահանայք իբրեւ եկեղեցւոյ ծերակոյտը՝ եպիսկոպոսին հաւասար իրաւասութիւն ունէին դատաստանական խնդրոց մէջ. ուստի անոր հետ ի միասին կ'գնէին ապաշխարանքը ու կ'վերցընէին: Թէպէտ եւ եպիսկոպոսին ունեցած դատողական իշխանութիւնը աւելի էր՝ քան թէ քահանաներուն, բայց նա դատաստան մը չէր կտրեր՝ առանց նոցա հաւանութեանը *): Թուռ քաղաքին ժողովը 567ին՝ կաւառու իրէ որ եպիսկոպոսը չկարենայ վանահայր մը կամ աւագերէց մը փոխել՝ առանց ուրիշ ամեն քահանայից կամ վանահայրց կարծիքը հարցնելու, եւ չկարենայ մէկը ձեռնագրել՝ առանց մէկտեղ ժողովելու բոլոր վանահայրներն ու բոլոր քահանաները **):

Քահանաները եպիսկոպոսին խորհրդականներն ու ծերակոյտն էին. եկեղեցւոյ մէջ ամեն բան խորհրդով կ'գործուէր. վասն զի ամենուն փնտռածն էր արդարութիւն, բարեկարգութիւն եւ Աստուծոյ կամքը . . . իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսը մէկ նշանաւոր գործ մը չէր ընէր՝ առանց իւր

վիճակին քահանաներուն, սարկաւագներուն եւ ուրիշ գլխաւոր անձանց խորհուրդ հարցնելու. շատ անգամ նաեւ բոլոր ժողովրդին խորհուրդ կը հարցընէր՝ երբոր գործը ժողովրդեան հետ աւելի կապակցութիւն ունէր, ինչպէս ձեռնագրութեան ժամանակը: Ասոր օրինակները կտեսնուին սրբոյն Կիպրիանոսի վրայ, եւ ձեռնագրութեան ձեւին մէջ մինչեւ հիմա կերելի: Յայտնի է թէ որպիսի անկեղծութեամբ եւ ինչ հայրական վստահութեամբ սուրբն Սգոստինոս կաւառմէր իւր ժողովրդեան՝ թէ իրեն եւ թէ իւր քահանաներուն բռնած ընթացքը *): Սարգիսեայ ժողովը եկեղեցւոյ կառավարիչ կանուանէ եպիսկոպոսները, քահանաները եւ սարկաւագները, որոց ամենուն մէկ տեղ կ'էջ կամ կ'գերիկոս անուըն կուտայ **):

Թոմասսէն աստուածաբանը կրսէ թէ ինչ որ ըսինք Սիրիկիոս ու Փելիքս պապերուն համար՝ յայտնապէս կցուցընէ թէ հռովմէական եկեղեցւոյ քահանաներն ու սարկաւագները ներկայ կ'գրտուէին Հռովմայ ժողովներուն այն եպիսկոպոսացը հետ՝ որ դիպուածով կը պատահէին ի Հռովմ, եւ պապին հետ մէկտեղ խորհրդակցելով կ'որոշէին ամեն կարեւոր խնդիրները . . . Նոյնպէս հասկընալու է նաեւ ուրիշ թէ Մետրապօլտական եւ թէ եպիսկոպոսական եկեղեցեաց համար. հոգեւորական եւ աշխարհական խնդիրները այն ժողովոց մէջ կ'քննուէին ու կ'որոշուէ-

(*) Մոռէն Յաղագս ապաշխարութեան, զիրք Բ, զլուխ ԺԱ:

(**) Կանոն Է. տես Պատմ. Ժ. Լապպէ, հասոր Է:

(*) Ճառ Բ ի վերայ պատմութեան եկեղեցւոյ:

(**) Կանոն ԺԳ:

ին՝ բոլոր եկեղեցականաց այս ինքն քահանայից միաբանութեամբը իրենց եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ . . . Եթէ քահանայք եւ սարկաւադունք կկանչուէին եպիսկոպոսներէն մասնաւոր ժողովոց մէջ քննելու եւ որոշելու գրծուարին խնդիրները, ու նաեւ տիեզերական ժողովոց մէջ մասնակցութիւն մը ունէին, տարակոյս չկայ որ եւս առաւել իւրաքանչիւր վիճակի սովորական գործերը նոցա խորհրդովը կկառավարուէին՝ եպիսկոպոսին նախագահութեամբը: Կարթագինեայ չորրորդ ժողովը կպատուիրէ որ եպիսկոպոսը հրաման չունենայ դատաստան մը կրտրելու՝ մինչեւ որ անդ բոլոր եկեղեցականները ներկայ չգտնուին, եւ նորա տուած դատաւիճիւր ոչինչ է կըսէ՝ եթէ չհաստատուի եկեղեցիներուն հաւանութեամբը*):

Չեմ գիտեր թէ ասկից աւելի ի՞նչ պարզութիւն հարկաւոր է որ իմացուի՝ թէ այս վարդապետութիւնը բոլորովին հակառակ է այժմու հռովմէական վարդապետութեան:

Ե. — Հարեւանցի ակնարկութեամբ մը տեսնեմք թէ հռովմէականք ի՞նչ կերպով կամ ի՞նչ հնարքներով այլափոխեցին քահանայի նշանակութիւնը:

Առաջ դպրոցական զանազանութիւն մը բրին ընդ մէջ իշխանութեան կարգի եւ իշխանութեան իրաւունքի: Այս բանը յայտնապէս օգուտ էր եպիսկոպոսներուն, վասն զի այդ զանազանութիւնը հնարողներուն միտքը այն էր

որ քահանաները իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը եպիսկոպոսներէն ընդունին: որով բոլորովին եպիսկոպոսաց հաճոյիցը կմատնուէին՝ նաեւ իրենց կարգի իշխանութիւնը ի գործ դնելու համար: վասն զի այդ իշխանութիւնը չէր կրնար օրինաւոր եւ վաւերական համարուիլ՝ առանց առաջուց իրաւասութեան իշխանութիւնը ունենալու: Այս զանազանութիւնը ծնաւ միջին դարու մէջ, եւ արդէն 1357ին կրօնաւորին մէկը գործածեց զայն Աւենիոնի մէջ, որպէս զի մուրացիկ կրօնաւորներուն իրաւանցը ջատագով լինի ընդդէմ՝ Հռիփարտոսի արքեպիսկոպոսին Արմակայ՝ որ ժողովրդապետաց պաշտպանն էր*): Ասկայն նոյն ժամանակները այնքան յաջողութիւն չգտաւ՝ որքան որ յետոյ. վասն զի տակաւին Գերսոն կիսոստովանի՝ որ ոչ թէ միայն եպիսկոպոսները, այլ եւ ամենայն եկեղեցականք իրաւունք ունին ժողովոց մէջ վճռողական ձայն ունենալու, եւ եկեղեցւոյ կառավարութեան ուղղակի խառնուելու**): Նա ինչ սահման որ կուտայ եկեղեցւոյ, անոր մէջ ալ կհասկըցուի նախնի դարուց վարդապետութիւնը, եւ կըցուցնէ մեզի թէ նաեւ ժ՛՛՛ղ դարուն սկիզբները ճշմարիտ դադափարը բոլորովին վերցուած չէ: Եւ յիրաւի է կէղծել բառը կնշանակէ՝ կըսէ, ամեն բանէ առաջ հաւատա-

(*) Մովսէս, ճառ յադ. հաշմուրեան խոսքովանահարց. էջ 4:

(**) Տես Յաղագս եկեղեցական իշխանութեան՝ Խորհրդած. ԺԱ:

(*) Կանոն ԻԳ:

ցելոց ընդհանուր հաւաքումը, եւ անով է որ Լաւրիքի ըստած է, այս ինքն ընդհանրական. սակայն ռամկական սովորութեամբ մը այս բառով կը հասկըցուի այժմ՝ միայն կղերը, եւ միթէ քան զայս յայտնի խօսք պէտք է ցուցընելու համար՝ թէ որքան խանգարուած է եկեղեցւոյ այն գաղափարը՝ զոր մենք վերը բացատրեցինք, եւ որքան ամփոփուած է ի վնաս հասարակ հաւատացելոց: Այսու ամենայնիւ մինչեւ Գերսոնի օրերն ալ քահանայք պատուոյ մէջ են, եւ նոցա իրաւունքները կճանչցուին՝ եւ այս բանիս վրայ նորա մտածութիւնը այնքան յստակ է որ քանի քանի ձեւերով նոյն բանը կկրկնէ. «Թէպէտ եւ եկեղեցին ընդհանրապէս կտահմանուի կըսէ, հաւաքումն ամենեցուն որ կհաւատան ի Քրիստոս մի եւ նոյն հաւատով, բայց սովորութիւն եղած է եկեղեցի ըսելով հասկընալ զանոնք զորս գերագոյն տանուտէրն հաստատած է անոր մէջ առաջնորդ, պահապան եւ վերատեսուչ. եւ անոր համար շատ անգամ մենք Էկեղեցական անունը կուտանք նոցա»^(*)։

Այս կարգի իրաւասութեան իշխանութիւններուն զանազանութիւնը կը գտնեմք նաեւ Աւենիոնի կանոնադրութեանցը մէջ 1449ին^(**)։ Ասոր նախընթաց տարին ֆրանկիսկեան կրօնաւորին մէկը Թուռնէ քաղաքին մէջ քարոզ տալով՝ ժողովրդապետաց իրաւունքներուն հակառակ առաջարկու-

թիւններ ըրած էր. Փարիզու աստուածաբաններէն Ժիլ Շառլիէ վարդապետին յանձնուեցաւ որ նորա վարդապետութիւնը հերքէ: Սա կարգի եւ իրաւասութեան իշխանութեանց զանազանութիւնը ընդունելով՝ երկուքն ալ կը համարէր իւրեւ հետեւանք ձեռնադրութեան, եւ իրաւասութեան իշխանութիւնը կարգի իշխանութեանէն չկըրնար բաժնուիլ կըսէր: Հապէռ (Հաբերտ) Փարիզու եկեղեցւոյն աստուածաբանը, որ յետոյ Վապրի եպիսկոպոս եղաւ՝ ուրիշներէն աւելի ուղիղ կերպով մտածեց այս նիւթիս վրայ, ամենէն լաւ ընդգիմնացաւ այս երկու իշխանութեանը. զանազանութիւնը . . . կամ այն է որ իրաւասութիւնը եկեղեցական դասակարգութեան հետ ներքին կապ մը ունի, կամ այն է որ այդ կապը արտաքին ու պատահական է: Աթէ արտաքին է կապակցութիւնը, կարգի դասակարգութիւնը ըստ ինքեան կատարեալ է առանց որ եւ իցէ իրաւասութեան. շատ կսխալի ով որ անկատար կհամարի կարգի իշխանութիւնը: Ընդհակառակն, եթէ իրաւասութիւնը ներքին կապակցութիւն մը ունի կարգի իշխանութեան հետ յաստուածային իրաւանց, ուրիշ տեսակ իրաւասութեան իշխանութիւն մը հաստատելը անհիմն բան է^(*)։

Աւիլայի եպիսկոպոսը Տօնատոս կըսէ՝ թէ կարգի իշխանութիւնը եւ իրաւասութեան իշխանութիւնը հաւա-

(*) Ճառ ԺԹ ի Կիւր. որ յետ Պենտէկոստէի:

(**) Գանձարան մսերալիպաց. հասոր Գ:

(*) Պորտուս — Տը Մուլէն, Գրուածք, Հատ. Բ, էջ

սարապէս ի Քրիստոսէ եկած են. բայց որպէս զի անկարգութիւն եւ շփոթութիւն չլինի, եկեղեցին այդ իրաւասութիւնը ամփոփած է, զանազանելով հպատակները իրենց բնական երկրէն: Քահանայ մը որ ձեռնադրուեցաւ, նոյն իսկ ձեռնադրութեան զօրութեամբը եւ Քրիստոսի կարգադրութեամբը կրնազունի իշխանութիւն կարգի եւ իշխանութիւն իրաւասութեան ի վերայ ամենայն հաւատացելոց աշխարհի. ունի նաեւ գաղափարական իրաւասութիւն ընդ ամենայն երկիր, եւ կարող է կապել եւ արձակել. բայց եկեղեցին իւր օրէնքներովը կապած է նորա ձեռքերը բոլոր այս կէտերուն վրայ: Երբոր եպիսկոպոս կամ առաջնորդ մը հրաման կուտայ այն քահանային բան մը ընելու՝ կըսուի թէ իշխանութիւն կուտայ անոր: Բայց ճշմարիտը այս է որ նա չտար անոր իշխանութիւն՝ զոր արդէն ունէր նա ձեռնադրութեամբ, հապամիայն կ'իերցընէ այն արգելքը՝ զոր դրած էր եկեղեցին *): Նաւարրոս կհաստատէ՝ թէ աստուածային իրաւանց նայելով՝ քահանաները կարող են արձակում տալ ո՞ր եւ իցէ մեղաւորի ամեն տեսակ մեղքերուն. եւ եթէ նաքա ի գործ չեն դնել այս իշխանութիւնը, անոր համար է որ մարդկային օրէնքները կարգիլ են իրենց. բայց այդ օրէնքները չեն կրնար առնուլ նոցա ձեռքէն այն իշխանութիւնը՝ զոր ընդունած են յԱստուծոյ՝ ամեն տեսակ մեղաւորները անխտրաբար արձակելու:

Ինքն իսկ Ագրիանոս Զ պապը նոյն վարդապետութիւնը կը արագէ *): Նմանապէս Ժողովրդապետը ամենեւին իրաւասութիւն մը չտար օտարական քահանային՝ երբ թոյլ կուտայ որ նա խոստովանա՞ք լսէ իւր ծովին մէջ. նորա բրածը պարզ թոյլտուութիւն մի է, որով հրաման կուտայ իւր Ժողովրդականաց՝ խոստովանելու անոր, կամ թէ աւելի պարզ ըսեմք՝ նորա բրածը լոկ բարեկարգութիւն կամ վայելչական կարգադրութիւն է:

Պաղղիական եկեղեցւոյ ազատութեան պատգանդները ԺԶ դարուն մէջ կջանային եպիսկոպոսութիւնը մեծցընել ու հասարակ քահանայութիւնը ցածցընել, որպէս զի աւելի լաւ կարենան պապական իշխանութեան ընդդիմանալ. անդրաւեռնականք նոցա հետ միաբանելով՝ բանը մեծցուցին ու երկրորդ զանազանութիւն մ'ալ ըրին ընդ մէջ հարցադրան ձայնի եւ լռութեան ձայնի: Այս բանիս մեղի աւանդողն է Հռոմայ քահանաներէն մէկը՝ Միքայէլ Թոմասիոս, որ կըսէ իւր եկեղեցական Վիճաբանութիւնը անունով գրքին մէջ որ ի Հռոմ իսկ տպուած է 1565ին, «Մենք ամենեւին տարակոյս չունինք կըսէ՝ թէ ատենով անձանօթ էր այս հարցողական ձայնի եւ վճռողական ձայնի զանազանութիւնը, որում մեր օրերուն մարդիկը չափազանց բարակնալով չափէն աւելի կարեւորու-

(*) Ի Զատագովորեան, մասն Բ, զլ ԿԳ. եւ ԿԴ:

(*) Պորտաս — Տը Մուլէն, հատոր Բ, էջ

թիւն տուած են : Եւ վրայ կրերէ . « Ատենով խնդիրները կորոշուէին եւ պիտկոպոսներուն կարծիքովը եւ ուրիշ գիտուն քահանաներուն խորհրդովը , եւ ինչ որ ժողովականաց մեծ մասը որոշէր՝ այն կհաստատուէր » :

Այդ հռովմէական զանազանութիւնը , որոյ գէմ Թոմասիոս կըողոքէ պատմութեան վկայութեամբը , վերոյիշեալ նպատակին պատճառաւ ընդունելի եղաւ Տըլա Լիւդեռն կարդինալին , որ յիշաւի կսլահանջէ որ երկրորդ կարգի եկեղեցականները ներկայ գտնուին ժողովներուն ընդ սպառնալեօք պատժոյ իրենց անկարգութեանը համար . բայց միայն հարցողական ձայնի իրաւունքը կընծայէ անոնց , եւ միտքը դրած է թէ խորհրդակցութեան ձայնը շնորհումն է միայն . թէ նոցա ներկայութիւնը ժողովոց մէջ ամենեւին հարկաւոր չէ գանձը վաւերացընելու համար , եւ թէ վիճակային սիւնհոգոսները կամ ժողովները անոր համար չեն դրուած՝ որ քահանայք եպիսկոպոսին հետ մէկտեղ առաջնորդութիւն ընեն , այլ որ պէս զի այն ժողովներուն մէջ գան եպիսկոպոսին հրահանգները ընդունելու :

Սակայն Պօսիւէ , որ Լալիւդէռնին կարծիքէն էր , կըսէ տակաւին . « Ձկայ այն առածին չափ անտեղի եւ այլանդակ բան՝ որ կըսէ՝ թէ տիտղոսը կամ իշխանութիւնը առեղը իրաւասութիւնն ալ կուտայ , եւ թէ այս իրաւասութիւնը՝ կուգայ առաքեալներէն եւ նոցա յաջորդներէն՝ որ վիճակաց սահմանները որոշեցին , եկեղեցիներ հիմնե-

ցին , հովիւներ հաստատեցին , եւ ամեն մէկուն առանձին հօտ մը նշանակեցին , Ո՞վ չգիտեր թէ առաքեալները յիշաւի կանոնաւորեցին վիճակաց սահմանները , եւ եկեղեցեաց առաջնորդներ ընտրեցին . բայց իրաւասութիւնը ի Քրիստոսէ տրուած էր այն եկեղեցեաց առաջնորդներուն ¹⁾ » :

Այն ժամանակի աստուածաբաններուն մէջ՝ որ քահանայից իրաւանցը պաշտպան կեցան՝ կարելի է յիշատակել Սէնպրիէօք քաղաքին աստուծաբանը Նուլլօ ²⁾ , Փարիզու աստուծաբանական ժողովոյն երիցագոյնը՝ Պուալօ ³⁾ , Տիւկէ ⁴⁾ , Տրափիէ ⁵⁾ , Լըկրօ ⁶⁾ : Այս ետքինը կքարոզէ նաեւ ոչ միայն քահանայից իրաւունքները , այլ եւ սարկաւագներունը , հաւատոյ խնդրոց վրայ դատողութիւն ընելու ⁷⁾ :

Հռովմէականութեան հետեւող Գաղղիայի աստուածաբանները կասկածանգամ չունին՝ թէ իրենց նախնի հարքը ինչ քննութիւններ ըրած են

(1) Զատագովութիւն յայտարարութեան , զիրք ե , զլուիս ԺԵ :

(2) Յաղագս եկեղեցական բարեկարգութեան , 1665 : Հեղինակը կպահանջէ որ եկեղեցական ծերակոյտներ հաստատուին նորէն :

(3) Յաղագս նախնի իրաւանց երիցանց յեկեղեցական տեսչութեան , 1674 :

(4) Խորհրդակցութիւնը եկեղեցականը , 1679 :

(5) Յաղագս կառավարութեան վիճակաց ի մեռն եպիսկոպոսաց եւ ժողովրդապետաց միանգամայն , 1707 :

(6) Յիշատակագիր յաղագս իրաւանց երկրորդ կարգի եկեղեցականաց :

(7) Ճառ յաղագս եկեղեցւոյ , զլուիս Գ :

այս մեծ խնդրոյս վրայ որ նոյն իսկ եկեղեցւոյ ռազմանագրութեանը հետ այնքան սերտ կապակցութիւն ունի *): Ո՞վ կայ նոցա մէջ որ գիտնայ՝ թէ ինչ վիճաբանութիւն բացուեցաւ Ռէնս քաղաքին մէջ 1717ին: Ռէնսի արքեպիսկոպոսը նոյն տարւոյն մարտի 12ին հրատարակած հրամանագրոյն մէջ ըսեր էր. «Նոքա որ քաջանայական աստիճան առած են՝ գիտեն թէ իրաւունք չունին հաւատոյ վարդապետութեան վրայ դատաստան ընելու: Կհարցուի երբեմն անոնց խորհուրդը՝ որ ուրիշներէն աւելի հմտութիւն ունին. բայց նոքա ժողովոց մէջ այն ատեն միայն խորհրդակցութեան ձայն ունին, երբոր եպիսկոպոսները բարեհաճին հրաման տալու իրենց: Միայն եպիսկոպոսները որոշուած են հաւատոյ խնդիրներու վրայ վճիռ տալու, եւ կարօտ չեն քաջանայից վկայութեանը: Քաղկեդոնի ժողովոյն մէջ Եգիպտոսի եպիսկոպոսները, որոց վրայ քանի մը եկեղեցականները այնպիսի յանցանքներ կրէին՝ որոց պատճառը իրենք էին (կամ թէ իրենք ալ նոյնպէս յանցաւոր էին), ազաղակեցին. «Միայն եպիսկոպոսներուն գործն է ժողովոց մէջ գտնուիլ, եւ ոչ թէ երկրորդ կարգի եկեղեցականաց. դուրս թող ելլեն նոքա որ իրաւունք չունին հոս գտնուելու . . .»: Երբոր այս հրամանագիրը դուրս ելաւ, Ռէնսի աստուածաբանա-

կան ժողովը արքեպիսկոպոսին վարդապետութեանը դէմ յիշատակագիր մը հրատարակեցին, յորում այսպէս գրուած է.

«Սիենայի, Փիզայի, Կոստանդիոյ եւ Բասիլիայի ժողովներուն մէջ ոչ միայն վճռողական ձայն ունեցան երկրորդ կարգի եկեղեցականները, ինչպէս որ ունեցած էին միւս ժողովներուն մէջ՝ հապա երբոր քանի մը անձինք վէճ բացին այն իրաւանց վրայ, մեծամեծ կարգիւնալներ զօրեղ գրուածքներով ու ճառերով ջատագով ելան այն իրաւանց: Փամպրէի կարգիւնալը այն անձանց կարծիքը կհերքէ՝ իբրեւ անտեղի եւ իբրեւ ծնունդ յամառութեան կամ տգիտութեան: Գուլիէլմոս քաջանայն որ կարգիւնալ էր յանուն սրբոյն Մարկոսի, կհերքէ նոյն կարծիքը՝ հին ժողովոց սովորութիւնը մէջ բերելով: Բայց ամենէն գեղեցիկը ան է՝ զոր Բասիլեան ժողովոյն մէջ խօսեցաւ սրբակաց եւ իմաստուն կարգիւնալն Լուդովիկոս արքեպիսկոպոս Արելատայ եւ գահագլուխ ժողովոյն: Յուցուց յայտնապէս՝ թէ քաջանայից վճռողական ձայն արուելով՝ արհամարհանք մը չէր լինէր եպիսկոպոսաց, որք միշտ առաջին կարգի պատիւը եւ առաջին հեղինակութիւնը ունին, եւ ոչ երբէք առանց հետեւողի կմնան. բաւական է որ ճարտարութեամբ եւ անկեղծութեամբ խօսին. թէ ամենայն նախնի ժողովոց մէջ քաջանայք եպիսկոպոսաց հետ մէկ տեղ բազմած են. թէ քաջանայք դատողութիւնը բրած են առաքելոց ժողովոյն մէջ, Լատերանու, Փիզայի, Կոստանդիոյ

(*) Տես վիճաբանութիւն, յաղագս թէ եպիսկոպոսներն իցեն միայն դատաւորք եւ միակ վկայք վարդապետութեան հաւատոյ: 1714:

եւ ուրիշ տեղերու ժողովոց մէջ. թէ բայ յայնմանէ՝ ընդունած են նոքա ի Քրիստոսէ փականաց իշխանութիւնը, եւ դատաստան կտրելու հեղինակութիւնը. թէ նոցա պարտքն է՝ եկեղեցին կառավարել, եւ չթողուլ որ ժողովուրդները վարդապետութեան սր եւ իցէ քամիներէն տատանին . . . Ատենով քահանայք զաշխարհականները կրանագրէին, եւս եւ իրենցմէ վար եղող եկեղեցականները, եւ միշտ եպիսկոպոսին հետ դատողութիւն կընէին. Խոստովանահայրը դատաւոր է ի ներքին ատենի, եւ կկապէ նոյնպէս զանոնք՝ որ կմեղանչեն ընդդէմ հաւատոյ եւ բարի վարուց. Պաշտօնատէրը արտաքին ատենի վճիռ կուտայ անոնց դէմ՝ որ միւլար կարծիքներու վրայ յամուեալ կըկենան. մայր եկեղեցեաց քահանաներուն ժողովները կամ նոցա փոխանորդները՝ երբորեպիսկոպոսական ամբողջ պարագ է՝ արգելքներ կդնեն ուրիշ եկեղեցականաց վրայ, կանդակներ կընդունին ու հրատարակել կուտան. կպատուիրեն որ ուրիշներն ալ ընդունին զանոնք, եւ ամեն մարդ պարտական է անոնց հպատակելու. Աստուածաբանական ժողովները հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ դատողութիւն կընեն՝ ոչ թէ իբրեւ մէկ մէկ փաստաբաններ՝ որ կարող չեն իրենց կարծիքը չընդունողներուն պատիժ մը սահմանել, հապա իշխանութիւն ունին նաեւ բոլորովին գուրս հանելով պատժելու իրենց ձեռքին տակը գտնուողներէն զանոնք՝ որ իրենց ստոյգ եւ կարեւոր վճռած վարդապետութեան կէտերէն

կխտտորին . . . վերջապէս քահանայք եկեղեցւոյ ծերակոյտն են, ուստի հարկաւ մասնակից են դատաստանի. Դատավճիռը տալը՝ եպիսկոպոսին գործն է. բայց միթէ կարելի չէ՞ ըսել՝ թէ նա պէտք չէր որ մինակ հրատարակէր դատավճիռը, կամ թէ գէթ պարտական էր դատավճիռը տալ յայտնի կամ զօրութեանական հաւանութեամբ կզերին, երբոր այն կզերին դատողութիւնը ուղիղ է. Ուրեմն ի՞նչպէս կընայ գերապատիւ արքեպիսկոպոսը ենթագրել՝ թէ քահանայական աստիճան ունեցողները գիտեն որ իրաւունք չունին հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ դատողութիւն ընելու. եւ միթէ աւելի իրաւունք չէ՞ր ըսելը՝ անոր հակառակ՝ թէ դատողութեան իրաւունքը կապուած է քահանայութեան հետ, որովհետեւ քահանայութիւնը եկեղեցւոյ դատաւորութիւն է՝ որ ի գործ պիտի դրուի ըստ ընկալեալ կանոնաց եւ ըստ սովորութեան եկեղեցւոյ. թէ եպիսկոպոսները՝ որ քահանայութեան առաջին աստիճանը եւ լրումն ունին՝ ունին նաեւ իշխանութեան առաջին աստիճանը եւ լրումը, բայց անով չեն կրնար պակսեցընել այն իշխանութիւնը՝ զոր տուած է Քրիստոս երկրորդ աստիճանի հեղինակութեան, որ է քահանաներունը, եւս եւ երրորդին՝ որ է սարկաւազներունը:

«Բայց առանց նայելու այս սկզբանց՝ զորս մեր աստուածաբանիցս ժողովը չէր կրնար բոլորովին վերցընել, որ մի գուցէ գերապատիւ արքեպիսկոպոսին սկզբանցը համեմատ սորա լռութիւնը

հաւանութիւն չկարծուի: Կրսեմք թէ գոնէ այս բանս անտարակուսելի ճշմարտութիւն է՝ թէ երկրորդ կարգի նուիրակները ժողովոյ մէջ հարցողական ձայն ունին: Եւ ունին նաեւ խորհրդակցական ձայն: Երբոր եպիսկոպոսները կրարեհաճին տալ զայն նոցա: Ուրեմն ի՞նչպէս կկամենայ գերապատիւ արքեպիսկոպոսը՝ որ նոքա ժողովներէն դուրս հանուին: Ի՞նչպէս կրնգոննի նա յայսմ մասին այն խօսքերը՝ զոր բարկութիւնը ըսել տուաւ քանի մը ապստամբ եպիսկոպոսաց, որք անոր համար միայն կվախնային քահանայից ներկայութենէն ու վկայութենէն՝ որ այն քահանայք կրնային եկեղեցւոյ ատենին մէջ համոզել զիրենք՝ թէ մեծամեծ բռնութիւններ եւ զզուելի խարդախութիւններ բանեցուցեր են նոքա, որպէս զի հարկադրուին իրենք ձեռք դնելու նոցա կարծեցեալ ժողովոյն անիրաւ եւ մոլորական դատողութեանցը: Ո՞վ կհամարձակի ըսել՝ թէ քահանայք չեն կրնար վկայ կանչուիլ այնպիսի անձնական գործողութեանց՝ որոց վրայ հեթանոսներն անգամ կրնան վկայութիւն տալ: Եւ ի՞նչ ոյժ ունին այն եպիսկոպոսներուն իրաւնաշփոթ ազադակները. կկանչուըւտէին նոքա որ ժողովներէն դուրս ձգուին երկրորդ կարգի եկեղեցականները, բայց մի եւ նոյն գումարման մէջ այս ալ կաղաղակէին՝ թէ պէտք է ողջ ողջ այրել եւ կտոր կտոր ընել զսուրբն Նւսերիոս Գորիզացին, որովհետեւ նա երկու բնութիւն կգաւանէր ի Քրիստոս . . .

Տրիգլնտեան ժողովոյն մէջ մինչեւ որ

աստուածաբանները մէկ նիւթոյ մը վրայ չմիաբանէին՝ եպիսկոպոսները վրձիւ մը չէին տար:

Ահա այսպէս ժԸ դարուն մէջ իմաստուն եւ առաքինի քահանայք չէին վախնար պատասխան տալու իրենց արքեպիսկոպոսին ինքնահաճոյ մեծաբանութիւններուն. Ռէնսի վիճակին 200 ժողովրդապետները հաստատեղին իրենց աստուածաբանից այս վարդապետութիւնը, որ Փարիզու ժողովրդապետաց ժողովոյն ալ վարդապետութիւնն էր: Զէին մոռնար այն ժամանակը՝ թէ նոյն իսկ Հռովմայ մէջ գումարուած ժողովներուն մէջը քահանայք ալ դատողութիւն արած եւ ըստորագրած էին նոյն խօսքերով՝ ինչպէս որ պապը եւ ուրիշ եպիսկոպոսները *): Թէ Տոլէգոնի ժողովոյն մէջ յորում նախագահ էր սուրբն Խսիդորոս՝ հրամայուեցաւ որ Մետրապօլիտը քանի մը քահանաներ ընտրէ՝ ժողովոյն մէջ ներկայ լինելու, եւ անոր հետ դատելու ու սահմանելու **): Եւ թէ արդէն Երուսաղէմի ժողովոյն մէջ ամենայն քահանայք առաքելոց հետ մէկտեղ դատողութիւն ըրած սահմանած եւ ստորագրած էին (Գործ. ԻԱ, 25):

(*) Ստորագրութեան ընդհանուր ձեւը այս էր Հռովմայ ժողովոյն մէջ որ եղաւ Գրիգոր Բ պապին ժամանակը. « Ոյսմ սահմանադրութեան հրատարակելոյ առ ի մէնջ ձեռնադրեցի (Huic constituto a nobis promulgato subseripsi) Ժող. հատոր 2, էջ 455:

(**) « Որք ապաւին ընդ ն. ին դատել ինչ եւ սահմանել մարթասցին »:

Լըկուօ իրեն նամակներուն մէջ՝ որ գրած է Սուասոնի եպիսկոպոսին՝ այսպէս կ'իտօտի. «Ո՛ր եւ իցէ եպիսկոպոս՝ որ չպարծենար թէ ինքը Պօղոս առաքեալ մի է, եւ չհամարձակիր ըսելու ձեզի պէս, գերապատիւ տէր, թէ «ի Քրիստոսէ ընդուներ է անմիջապէս իւր քարոզած հաւատքը», իւր տկարութիւնը այնպէս լաւ կը հասկանայ՝ որ ամենեւին չկամենար որ իրեն ի Հոգւոյն սրբոյ յանձնուած վիճակին մէջ ուսուցիչ եկեղեցին ամիոփութի իւր անձին վրայ, Սրբոյ Հետեւ իւր եղբայրներն ալ Քրիստոսի փոխանորդներն են, ինքը նոցա առաքելութեան եւ ընդունած ձիրքերուն պատիւը կ'ազհէ . . . Հարկ չկայ քննելու՝ թէ արդեօք մինակ էին առաքեալները՝ երբոր Տէրն մեր ըսաւ անոնց, «Գնացէք աշակերտեցէք զամենայն հեթանոս» . . . Բայց տարակոյս չկայ որ մինակ էին երբոր իւր մարմինը ու արիւնը սրբազործելէն ու բաշխելէն ետքը ըսաւ անոնց. «Զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի» . . . եւ սակայն տարակոյս չկայ որ այս խօսքը ամենայն քահանայից ըսուած էր, որոց իշխանութիւն կուտար որբագործելու. եւս եւ աւելի ամիոփ մտքով առնելով՝ ամենայն չափահաս հաւատացելոց, որոց կհրամայէր ընդունել սուրբ հաղորդութիւնը ի յիշատակ իւր մահուանը:— Առաքեալները մինակ էին երբոր ընթրիքէն ետքը այն սքանչելի խօսակցութիւնը ըրաւ նոցա հետ. եւ սակայն, ամենայն հաւատացեալք այն խօսքերը կարգացած ժամանակները պէտք է համարին՝ թէ անոնք ըսուած են իրենց-

մէ ամեն մէկուն. Մինակ էին առաքեալները երբոր յարութենէն ութ օր ետքը ըսաւ անոնց. «Առէք հոգի սուրբ. որոնց որ մեզքերը թողուք՝ թողուած լինին, եւ որոնց որ մեզքերը կ'ապէք՝ կ'ապուած լինին» . . . եւ մասն է հաւատոյ՝ թէ այս իշխանութիւնը քահանաներուն կուտար, զորս՝ ինչպէս որ Տրիգենտեան ժողովն ալ կըսէ՝ կհաստատէ իրեն փոխանորդ, զատաւոր խղճի մտաց եւ ըստ այսմ՝ յաջորդ առաքելոց: Ապա ուրեմն կ'իմեցրեմք որ չըսէք, գերապատիւ տէր, թէ առաքեալները մինակ էին՝ երբոր ըսաւ նոցա Քրիստոս, «Ես ընդ ձեզ եմ», որպէս զի հետեւցրէք այն խօսքէն՝ թէ եպիսկոպոսներուն ըսուած է. Առաքեալները թէ հաւատացեալք էին եւ թէ քահանայք, ինչպէս որ էին նաեւ առաջին հովիւք. ուստի ինչ որ նոցա ըսուած էր՝ կրնայ համարուիլ երբեմն բոլոր քահանայից ըսուած, երբեմն եպիսկոպոսաց միայն:

Լաշամպր քահանայն իւր եկեղեցւոյ վրայ գրած ճառին շարունակութիւնը ըրած լինելով, որ տպուած է 1743-ին, երկար ճառախօսութեամբ կ'ապացուցանէ՝ թէ քահանայք զօրութեամբ իրենց աստիճանին՝ օրինաւոր գատաւորներ են հաւատոյ վարդապետութեանց վրայ եղած վէճերուն. թէ սուտ է այն խօսքը՝ որ կըսուի թէ այս արտօնութիւնը եպիսկոպոսներուն միայն պահուած է, եւ թէ քահանայական աստիճանը բոլորովին նուաստացուցած կ'լինի՝ ով որ կ'ամենայ զրկել զայն յայտնեալ վարդապետութեանց վրայ

եղած խնդիրներու մէջ խորհրդակցական եւ շնորհակցական ձայն ունենալու իրաւունքէն: Այս առաջարկութեանը առաջին ապացոյց մէջ կրերէ եօթանասունուերկու աշակերտաց առաքումը եւ այսպէս կ'ըսուի. —

«Բաւական չհամարեցաւ Քրիստոս տասուերկու առաքեալներ ընտրելը՝ իւր հաւատքը ամենայն ազգաց քարոզելու համար: այլ այն վտեմ պաշտօնին մէջ օգնական տուաւ նոցա 72 աշակերտ: Աուրբն Ղուկաս այս կտորին վրայ յայտնապէս խօսելով՝ իւր աւետարանին իններորդ գլխոյն մէջ տեղն ի տեղը կպատմէ տասուերկու առաքելոց առաքելութիւնը, եւ թ գլխոյն մէջ 72 աշակերտաց ընտրութիւնը: Ով որ այս երկու կտորները ուշադրութեամբ քաղղատէ՝ կտեսնէ որ ինքն իսկ Քրիստոս ընտրեց որոշեց եւ յուղարկեց թէ առաքեալները եւ թէ աշակերտները: Աւելին ալ ըսեմք. կտեսնէ այնպիսին որ Քրիստոս իւր ունեցած իշխանութիւնը նոցա աւանդած ժամանակը մի եւ նոյն խօսքերը կրանեցընէ: Ինչպէս որ տասուերկու առաքելոց տուաւ Քրիստոս կարողութիւն եւ իշխանութիւն ի վերայ ամենայն գիւաց, եւ դուրսութիւն հիւանդները բժշկելու, եւ յուղարկեց զանոնք քարոզելու Աստուծոյ արքայութիւնը եւ հիւանդները առողջացընելու (Ղուկ. Թ, 1), նոյնպէս կտեսնեմք որ նոյն պաշտօնը յանձնեց նաեւ ուրիշ 72 աշակերտաց, եւ յուղարկեց զանոնք իւր առջեւէն երկերկու հոգի այն ամենայն քաղաքները եւ տեղերը ուր որ ինքը պիտի երթար,

եւ ըսաւ տնոնց. «Գնացէք, ահա գալիս բուն մէջ գտնենք արձակելու պէս կը յուղարկեմ զձեզ, հիւանդները բժշկելեցէք, եւ քարոզեցէք ամենուն՝ թէ երկնից արքայութիւնը մօտ է: ով որ ձեզի մօտիկ ընէ՝ ինծի մօտիկ ըրած կլինի. ով որ զձեզ արհամարհէ՝ զիս արհամարհած կլինի, եւ որ զիս կարհամարհէ՝ զիս յուղարկողը արհամարհած կլինի» (Ղուկ. Թ, 2, 3, 9, 13): Այս պարզ եւ յստակ խօսքերը յայտնապէս կցուցընեն թէ տասուերկու առաքեալները եւ 72 աշակերտները հաւատարապէս ի Քրիստոսէ որոշուած են, եւ իրմէ ընդունած են անմիջապէս իրենց առաքելութիւնը եւ իշխանութիւնը: Իզուր է ըսելը՝ թէ 72 աշակերտները չէին կրնար իրենք իրենցմէ տեղեկանալ աւետարանին ճշմարտութեանցը, եւ թէ նոքա իրաւունք չունին իշխանաբար քարոզելու ամենայն ազգաց երկրի՝ թէ ինչ բանի պիտի հաւատան կամ պիտի չհաւատան յայսմ մասին նոցա իշխանութիւնը այնպէս իրաւան՝ այնպէս սրբազան բան էր՝ որ Փրկիչն աշխարհի ամենայն մարդկանց վրայ անհրաժեշտ պարտականութիւն դրաւ: նոցա խրատները մօտիկ ընել. եւ այս պարտականութիւնը դրած ժամանակը բանեցուցած խօսքերը ամենագորաւոր եւ սաստիկ խօսքեր են: Արդ երկրորդ կարգի հովիւները 72 աշակերտաց յաջորդած են, եւ Քրիստոսի իրենց յանձնած պաշտօնը կկատարեն. եւ այս ճշմարտութիւնը կհաստատուի բովանդակ եկեղեցւոյ աւանդութենէն: Քահանայք նոցա յաջորդներն

են, նոցա տեղը կրճենեն, եւ նոցա պաշտօնը կկատարեն: Իսկ արդ 72 աշակերտները իշխանաբար կբարոյէին աւետարանը, եւ իրաւունք ունէին դատելու՝ թէ ինչ վարդապետութիւններ պէտք է քարոզել եւ հաւատալ, ապա ուրեմն ստոյգ է՝ թէ նոցա յաջորդող քահանաներն ալ նոյն արտօնութիւններն ունին *):

Քուցէ մէկը այս առարկութիւնս ընէ՝ թէ ապացուցուած է որ 72 աշակերտները քահանայ էին՝ երբոր հրաման ընդունեցան ի Քրիստոսէ աւետարանը քարոզելու ամենայն ազգաց: այն ալ ապացուցուած է՝ թէ յետոյ քահանայ եղան, եւ թէ հետեւաբար՝ կարելի է քահանաները նոցա յաջորդ համարիլ այն սրբազան պաշտօնին մէջ՝ զոր Աստուած յանձնեք էր աշակերտայ:

Բնեմք թէ, կրտէ նոյն Առաքելք քահանայն, դնեմք թէ ապացուցուած է 72 աշակերտաց քահանայ լինելը, բայց չեմք ընդունիր՝ թէ նոցա իշխանութիւնը իրենց հետ վերջացած լինի, եւ քահանայք ի նմին իսկ ի Քրիստոսէ որոշուած չլինին աւանդապահք այնր իշխանութեան: 72 աշակերտները օրինակ էին քահանայից: այս է բովանդակ հին ատենի վարդապետութիւնը, Քահանայք յաջորդեցին 72 աշակերտաց, նոցա անտիճանին ժառանգորդ լինելով՝ մասնակից են նաեւ նոցա պաշտօններուն, եւ նոյն իշխանութեամբ կկատարեն զանոնք . . . Մեր

խօսքը այն է որ բաղդատեմք քահանաները 72 աշակերտաց հետ այն օրբաղան անտիճանին կողմանէ՝ զոր քահանաները ունին, որովհետեւ կարելի է գիտնալ՝ թէ 72 աշակերտները քահանայ ձեռնադրուած էին թէ ոչ: Խնդիրը ասոր վրայ է միայն՝ որ դանոնք իրարու հետ բաղդատեմք քարոզութեան սրբազան պաշտօնին կողմանէ: 72 աշակերտները իշխանութիւն ունէին ուղղափառ վարդապետութիւնը քարոզելու, ուղիղ վարդապետութիւնները ծուռ վարդապետութիւններէն զատելու, եւ իրենց դատողութիւնն ընելու այս նիւթիս վրայ միճաբանու թեանց մէջ: Արդեօք կարելի է ըսել՝ թէ քահանաներն ալ նոյն իրաւունքը եւ նոյն կարողութիւնը ունին. — ոչ միայն կարելի է այս ըսել, հապա նաեւ անպատճառ հարկաւոր է այսպէս ընդունիլ. ապա թէ ոչ՝ քահանայական կարգին անպատուութիւն ըրած կլինիմք, եւ քահանաներուն ձեռքէն նոցա սրբազան իրաւունքները կյաւիժատակեմք *):

Այս ճշմարտութիւնները այնքան յայտնի էին եկեղեցւոյ պատմութենէն որ շատ եպիսկոպոսներ անգամ ասոնց ջատագով եղան: Այսպէս Քուլէն Մամիէլիէի եպիսկոպոսը կրտէ՝ թէ «Լըկրոյի աստուածաբանութիւնը եկեղեցւոյ նիւթին վրայ նոյնչափ անարատ է՝ որչափ որ Սանտի արքեպիսկոպոսինը

(*) Հատոր Ա, էջ 506:

(*) Հատոր Ա, էջ 515:

հետի է ճշմարտութենէն *) : Այն ամենայն եպիսկոպոսները որ Միաբնէն բառով սկսած կոնդակին դէմ բողոքեցին, սոյն վարդապետութիւնը կգաւանդին **) : Անկողմ քաղաքին եպիսկոպոսը Մովսէս եւ Օք քաղաքին եպիսկոպոսը Պարթ՝ քահանայից իրաւանց դէմ խօսած լինելով՝ Ֆաւիիէ եւ Թոռէ անունով երկու քահանայք հերքեցին նոցա խօսքերը, եւ Կրճնուլի եպիսկոպոսը Ռէյմոնա նոցա հետ միաբանեցաւ ընդդէմ իւր եպիսկոպոսակիցներուն : Տես թէ ինչ խօսքերով կ'իբրջացընէ Կրճնուլի եպիսկոպոսը իւր գրուածքը : « Հիմայ ընթերցողին կ'իթողումք որ ինքը գատէ թէ ինչ ըսելու է այս խօսքին դէմ : եպիսկոպոսները յատուածային իրաւանց միակ գատաւորք են վարդապետութեան հաւատոյ . . . Քիչ կան հաւատոյ ճշմարտութիւններ որ այս մեր պաշտպանած են աւելի որոշ եւ հաստատ լինին, ինչպէս որ տեսանք : Բոլոր սրբազան յիշատակարանները կ'իկայեն ասոր : Սուրբ գիրքը յստակ եւ որոշ կերպով կ'քարոզէ այս բանս : Ժողովները, նմանապէս պապերը ու եկեղեցւոյ հայրապետները նոյնպէս կ'իկայեն : Ժողովոց մէջ գտնուող քահանայից օտորագրութիւններէն յայտնի կերեւնայ թէ սովորութիւնը եւ թէ իրաւունքը : այն վսեմ տիտղոսները կամ պատուանունները զոր կուտան քահանայից սուրբ գիրքը, աւանդութիւնը, ժողովները,

պապերը, եւ հարք եկեղեցւոյ, այս ինքըն փոխանորդ եւ տեղապահ Քրիստոսի, հովիւ, վարդապետ, երիցակից, գործակից եպիսկոպոսաց, եւս եւ եպիսկոպոս եւ ընկերակից, այս տեսակ ապացոյցներու մէջ այնպիսի անժխտելի փաստեր են՝ որ կարելի չէ այն ամենայն պայծառ եւ պատուական ճշմարտութեանց դէմ մարդուս միտքը փակել : Միայն իշխանն խաւարի՝ իշխանն փառամով՝ կարող է ծնանիլ այսպիսի վարդապետութիւն մը թէ ուսուցիչ եկեղեցի ըսելով միայն եպիսկոպոսները կ'հասկըցունին *) :

Մեր հակառակորդները պարտական են իրաւունք տալու մեզի եթէ չափազանց խիստ երեւնանք իրենց այժմու այն մարդկանցը դէմ որ չափէ գուրս ագէտ են եկեղեցական իրաց, եւ բոլորովին ապականուած մանաւանդ որ մեր ըրածը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ նախնի եպիսկոպոսաց վարդապետութեանը վրայ կենալ : Յիշատակեմք նաեւ այն վիճաբանութիւնը որ ելաւ դարձեալ նոյն նիւթին վրայ 1774 ին Լիզիէօ քաղաքին Քոնտորսէ եպիսկոպոսին մէջ եւ նորա քահանաներէն շատերուն մէջ : որովհետեւ նա կ'ընդէր՝ թէ միայն եպիսկոպոսները ունին իրաւունք եկեղեցին կառավարելու, իսկ նոքա կ'ընդէին թէ իրենք ալ մասնակից են նոյն իրաւանց : Մօլթրոյ իմաստուն գրուածքի մը մէջ քահանաներուն կողմը բռնեց **) , եւ

(*) Հրահանգ, ի 44 Նոյեմբրի 1756 :

(**) Տես Պօրտաս — Տըմուլէն, հատ. Բ, էջ 166

(*) Տես իրաւունք ժողովրդապետաց, էջ 552 :

(**) Աստուծային կարգադրութիւն յաղագս ժողովրդապետաց, և իրաւունք ընդհանուր ձեռնարկան եկեղեցւոյ, 1778, երկհատոր :

ուրիշ շատ անտուածաբաններ նոյնպէս ջատագով եղան անոնց:

Այս մեր քննութիւնը վերջացրենք՝ յիշեցնելով Թամարու բինիին խօսքը. «Երկրորդական կարգի քահանաները ամեն ժամանակ համարուած են դատաւորք նաեւ ի խնդիրս հաւատոյ՝ եպիսկոպոսաց հետ ի միասին: Ստոյգ է որ ըստ օրինակի առաքելոց միշտ եկեղեցւոյ սովորութիւնը եղած է քահանաներ ընդունիլ ժողովներու մէջ, ոչ միայն մասնաւոր ժողովներ, այլ եւ տիեզերականաց մէջ, եւ դատաւոր համարել զանոնք եպիսկոպոսներուն հետ մէկտեղ: Բաւական է որ մէկը եկեղեցական պատմութեան փոքր ի շատէ տեղեկութիւն ունենայ, իսկոյն կհամոզուի այս ճշմարտութեան . . . Գիտեմ որ քահանայից նախնի իրաւունքները պակսեցընելու համար հնարեցին հարցադական ձայնի եւ խորհրդակցական կամ խնդրական ձայնի գանազանութիւնը, եւ թէ ասոնցմէ երկրորդը եպիսկոպոսներուն ձգելով՝ միայն առաջինը կուտան քահանայից: Ճշմարտութեան ոյժը չթողուր որ իրեն դէմ պատերազմիլ ուզողը համարձակի յայտնապէս պատերազմելու. եւ ո՛վ որ անոր զօրութիւնը տկարացընել ուզէ՝ պարտական է զանազան իմաստակութեանց դիմելու: Հին ժամանակները ոչ երբէք այդպիսի գաղափար եղած է քահանայից վրայ. եպիսկոպոսները լաւ գիտնալով՝ թէ քահանայք ալ մասնակից են իրենց հետ նոյն ձեռնադրութեան, միանգամայն այս բանիս ալ համոզուած էին՝ թէ նոքա մասնակից են նաեւ ի-

րենց դատաւորական իշխանութեանը, թէպէտ եւ իրենց ձեռքին աակը կը գտնուէին»^(*):

Ապա ուրեմն մենք որ կպնդեմք ընդդէմ՝ Վատիկանեան ժողովակին՝ թէ պատը ոչ մի միայն դատաւոր է, ոչ մի միայն օրէնսդիր, ոչ մի միայն գլուխ եկեղեցւոյ, եւ թէ իրեն սեպհական ոչ անսխալականութեան արտօնութիւն մը ունի վարդապետութեան մէջ, եւ ոչ ամենակարողութեան արտօնութիւնը կառավարութեան մէջ, մենք որ կը զոքեմք ոչ միայն ընդդէմ պապին, այլ եւ ընդ դէմ հռովմէական եպիսկոպոսաց, ու կպահանջեմք հասարակ քահանայից իրաւունքը, ուրիշ բան չեմք ըներ՝ եթէ ոչ նորէն հաստատել այն մոռցուած ճշմարտութիւնները՝ զորս հարքն մեր յայանապէս քարոզած են. եւ երբոր հռովմէականք Նաւաթիկ անունը կուտան մեզի, կարելի է հասկընալ թէ որքան է իրենց պատմական տեղեկութիւնը կամ իրենց բարեմտութիւնը: Մենք բաւական կհամարիմք պարզապէս բողոքել որ եւ իցէ անկողմնասէր մարդու որ կարգալ գիտէ: Եթէ հինը այդքան նոր բան կերելի այժմու հռովմէասիրաց, պատճառը այն է որ իրենք զայն բոլորովին մոռցած են. բայց թող նոքա փոխանակ հնութիւնը մեղադրելու՝ իրենց տգիտութեանը դէմ միայն գանգատին: Մենք նոցա առջեւ արդէն եղած գործեր ու վկայութիւններ կգնեմք իրենք

(*) Ստոյգ տեղեկութիւն զարոյ արքունի, էջ 34:

— Տես եւ Անխախտութիւն հովուաց երկրորդ կարգի:

ինչո՞ւ համար նախատինքներ տալով
կառնասխանեն մեզի: Ճշմարտութիւ-
նը Աստուծոյ պէս է: «Եւ արհամարհէ: Ե-
թէ ճշմարտութիւնը շուտ կամ ուշ
յաղթանակ կ'կանգնէ ծուռ դատողու-
թեանց վրայ: պարզ նախատինքները
լ՛նչպէս կրնան յաղթել անոր, նայիմը
ուրեմն որ համբերութեամբ սպասեմք,
եւ քաջութեամբ աշխատիմք, եւ երանի
տամք մեզի որ այսպիսի մեծ գործողու-
թեան կրնամք գործակից լինել: «Ճշ-
մարտութիւնն աղատեսցէ զմեզ»: Ճշ-
մարտութիւնը պիտի տայ պէտք եղած
ազատութիւնը:

ԺԱ.

Թէ ինչպէ՞ս հարկ է ինչպէ՞ս ինչպէ՞ս
է ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ Եւսէն Զաւարակ-
նը:

Ա. — Եպիսկոպոս անունին ու եպիս-
կոպոսութեան գաղափարը կապուած
է հասարակ հաւատացելոյ, ժողովի,
հաւատոյ եւ եկեղեցւոյ գաղափարնե-
րուն հետ: ուստի կարելի չէ որ անոնց
խանգարուած ժամանակը այն անա-
րատ մնայ:

Այժմու հռովմէասիրաց բազմու-
թեանը նայելով՝ եպիսկոպոս ըսածդ
մարդ մի է որ մանուշակագոյն (հո-
) հագուստներ կ'հագնի, եւ իրաւունք
չունի ոչ կարմիրներ հագնելու եւ ոչ
ճերմակներ: Մանուշակագոյն հագուստ
հագած լինելով՝ յայտնի բան է որ
շատ վեր է հասարակ քահանաներէն
որ սեւեր կ'հագնին, եւ մանաւանդ հա-
սարակ աշխարհականներէ՝ որ երկայն

կապայ եւս չեն հագնիր: Բայց որովհե-
տեւ իրաւունք չունին ոչ կարմիր հա-
գուստ հագնելու եւ ոչ ճերմակ, հար-
կաւ կարգինալներէն վար են: որոց
պահուած է կարմիր գոյնը, եւս առա-
ւել վար են պապէն՝ որ ճերմակ կապան
իրեն պահած է: Եւ յիրաւի էթէ վեր-
ցնես գոյներու զանազանութիւնը, որ
մեծ նշանակութիւն ունի ժողովրդոց
բազմութեան առջեւը, եպիսկոպոսը
ինչպէս որ բացարձակ տէր է քահա-
նային ու հասարակ հաւատացելոյն,
նոյնպէս ալ ծառայ է պապին, բայց
այնպիսի ծառայ՝ որ անունը պապը ի
սիրոյ կամ ի հպարտութենէ «բի-
բէի կանուանէ երբեմն մինչդեռ իրօք
իւր նուիրակն է: իւր փոխանորդն է,
մէկ խօսքով՝ իւր ամենախոնարհ ծա-
ռան է:

Ո՞ր կ'համարձակի ըսել՝ թէ այդ չէ
հռովմէականաց կարծիքը թէ ըստ տե-
սականին եւ թէ մանաւանդ ըստ գործ-
նականին:

Եւ ահա անոր դէմ պէտք է հաս-
տատեմք առաջիկայ վարդապետութիւ-
նը:

Նախ եւ առաջ հարկաւոր է զանա-
գանել՝ մէկ կողմանէ ի Բրիտոսէ դը-
րուած դասակարգութիւնը, որ է յԱս-
տուածային իրաւանց, եւ միւս կողմանէ
եկեղեցիէն դրուած դասակարգութիւ-
նը, որ է յեկեղեցական իրաւանց:

Պատրիարք, նախագահ, մետրապո-
լիտ, արքեպիսկոպոս անունները մէկ
մէկ տիտղոսներ են՝ պարզապէս եկե-
ղեցական իրաւունքով դրուած: Այն
միջոցին որ եկեղեցին կամեցաւ հաս-

տատուելի ամբնալ ու՝ եպիսկոպոսաց, քահանայից ու սարկաւազաց գործողութեանց ոյժ տալ, հռովմէական կայսերութեան կարգաւորութիւնը կար առջեւը՝ իւր ամենայն աշխարհագրական եւ քաղաքական բաժանմունքներովը, որ ամենքը մէկէն ընդարձակ կառավարութիւն մը կկազմէին, միանգամայն մի եւ բազմապատիկ. եւ այս կերպ կառավարութիւնը իրեն օրինակ առնելով՝ եպիսկոպոսներուն իրարմէ աւելի կամ՝ սակաւ պատուանուններ տուաւ՝ նոցա կառավարած քաղաքներուն մեծութեանը նայելով. եւ այսպէս պարսկացի անուանեց կայսերութեան երեք մայրաքաղաքներուն եպիսկոպոսները, այս ինքն Հռովմայ, Աղէքսանդրիոյ եւ Անտիօքայ. նմանապէս եւ *Կոստանդնուպօլսոյ* եպիսկոպոսը՝ երբոր այն քաղաքը ճանչցուեցաւ երկրորդ մայրաքաղաք կայսերութեան: Այսպէս ալ *Նախագահ* կամ *Էպիսկոպոս* անուանեց կայսերութեան գլխաւոր քաղաքներուն եպիսկոպոսները. յետոյ երբոր կայսերութեան նահանգները գաւառներ բաժնուեցան, որոց ամեն մէկը գլխաւոր քաղաք մը ունէր, անոնց եպիսկոպոսները *Էպիսկոպոս* կամ *Եպիսկոպոս* անուանեց. իսկ հասարակ քաղաքներուն եպիսկոպոսները պարզապէս *Էպիսկոպոս* կոչուեցան:

Բազմութիւնը, որ սովորաբար վերի վերոյ կնայի այսպիսի բաներու վրայ, չափէ դուրս կարեւորութիւն կուտայ

պարզ եկեղեցական տիտղոսներուն, եւ գրեթէ բանի տեղ չդնէր այն պաշտօնները՝ որ յԱստուածային իրաւանց դրուած են: Աւրեմն իրաւունք ունիմք դարձեալ ըսելու եւ կրկնելու՝ թէ Քրիստոս միմիայն քահանայութիւն հաստատեց. եւ այս քահանայութիւնը առաքելական ժամանակներէն հետէ երեք կարգ բաժնուած է, որ են եպիսկոպոսութիւն, քահանայութիւն, տաղաւազութիւն. այս է աւասիկ բոլոր յաստուածային իրաւանց եղած դասակարգութիւնը. այնպէս որ ըստ աստուածային իրաւանց՝ բան մը չկայ որ եկեղեցւոյ մէջ եպիսկոպոսութենէն վեր լինի, «եւ քան զեպիսկոպոսն որ յԱստուծոյ կարգեալ է ի փրկութիւն ամենայն աշխարհի՝ չիք ինչ մեծագոյն յեկեղեցւոյ»^(*):

Հռովմայ պապը որովհետեւ պատրիարք է արեւմտից, եւ հինգ պատրիարքաց մէջ առաջինը, դիւրին է հասկընալը՝ թէ իրօք ինչ բան է եպիսկոպոսը պապին առջեւը:

Պապութիւնը, ըստ որում պատրիարքական կարգադրութիւն, ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ եկեղեցական ծագումն ունեցող կարգադրութիւն մը՝ մինչդեռ եպիսկոպոսութեան ծագումը աստուածային է. վասն զի եպիսկոպոսները Հոգին սուրբ դրած է որ Աստուծոյ եկե-

(*) Ս. Իգնատ. Թուղթ առ Չմիւռնացիս: — Ասէ եւ Ժողովն Տրիդենտեան. «Եպիսկոպոսունք որի զառաքելոց կալան զտեղի, առաւելապէս ունին զգասակարգութիւն յեկեղեցական բաժանայապետութեան»:

դեցւոյն առաջնորդեն (Գործ. Ի, 28) : Աւրեմն եպիսկոպոսութեան ազդիւրը պապական իշխանութիւնը չէ՝ ընդհակառակն՝ պապական իշխանութեան ազդիւր եպիսկոպոսութիւնն է՝ որովհետեւ պապը ամեն բանէ առաջ Հռովմայ եպիսկոպոսն է։ Ինչպէս որ Իննուկենտիոս Ա պապը գրած է՝ «Եպիսկոպոսութիւն եւ առաքելութիւն ի Քրիստոսէ ընկալաւ զԾագումն»։ ուրեմն պապը կրնայ լինել եպիսկոպոսներուն առաջինը՝ առանց լինելու հեղինակ կամ ազդիւր եպիսկոպոսութեան*)։

Արդեթէ եպիսկոպոսները յԱստուածային իրաւանց կարգեալ են, ըսել է թէ վեր են կարգինայնէրէն, սրբ՝ ըստ որում կարգինալ՝ պապէն դրուած են։ Նոցա նշանակողը Քրիստոս էր, իսկ սոցա՝ պապը։ Եւ տարբերութիւնը մեծ է։ Թէպէտեւ կարմիրը մանուշակագոյնէն աւելի պայծառ է։ Այս ճշմարտութիւնը ատենով նոյն իսկ Հռովմայ մէջ ընդունուած էր, ուր կարգինայնէրը միշտ եպիսկոպոսներէն վերջը ձեռք կ'դնէին։ Եւ անոնց ետեւէն կերթային իսկ այժմ, մանաւանդ Հռովմայ մէջ, եպիսկոպոսը հաղիւ թէ պատիւ ունի հասարակ սարկաւազի մը առջեւ՝ երբոր այն հասարակ սարկաւազը կարգինալ է։

Գարձեալ ուրիշ հետեւանք։ Եթէ եպիսկոպոսութիւնը յԱստուածային իրաւանց է եւ ի Քրիստոսէ ծագումն ունի, ուրեմն եպիսկոպոսները ոչ թէ

պապին որդիքն են, հապա եղբարք ի Քրիստոս՝ որ հայր է հասարակաց։

Այս ճշմարտութեանց վրայ հակաձառութիւն անդամ չլինիր, որովհետեւ ըստ ինքեան յայտնի են ամենայն ողջամտաց։ — Եւ սակայն հռովմէականը կրտսն՝ թէ պէտք է դանաղանել կարգի իշխանութիւնը իրաւասութեան իշխանութենէն, իսկ արդ եպիսկոպոսները ի Քրիստոսէ առած են իրենց կարգի իշխանութիւնը, իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը պապէն եւ միայն պապէն ունին։ ապա ուրեմն՝ եթէ կարելի է ըսել ըստ իմիք՝ թէ նոքա եղբարք են պապին, կարելի է ըսել ըստ այլում իմիք՝ թէ նորա որդիքն են։

Այդ առարկութեան մեք այս պատասխանս կուտամք։

1. Ինչպէս որ արդէն ցուցուցինք, այս կարգի եւ իրաւասութեան զանազանութիւնը բոլորովին ինքնահաճոյ հնարք է։ ասոր ամենեւին խօսքը չկայ ոչ սուրբ գրոց մէջ, ոչ առաքելական Հարց մէջ, եւ ոչ իսկ նախնի դարուց հայրապետներուն մէջ։ Սորա ծագումը բոլորովին դպրոցական է։ միայն անոր համար հնարուած է որ մեծաւորները շահուին, եւ կարողանան իրենց ուղածին պէս իրենցմէ վարիններուն պատիւը եւ կեանքը իրենց օգտին բանեցրնել։ այլ եւ ոչ միայն բնական խելքի դէմ է։ հապա նաեւ նախատինք կրէ՝ կարգի իշխանութեանը՝ որ նաեւ հակառակորդաց վիպյութեանը նայելով ի Քրիստոսէ կուգայ։

Եւ յիրաւի, իրաւասութիւնը կամ բացարձակապէս հարկաւոր է՝ որպէս

(*) Տես Լօնուայ հատոր Գ, էջ 348—350։

զի կարգի իշխանութիւնը լինի ճշմարիտ եւ օրինաւոր իշխանութիւն, եւ կամ ոչ. եթէ բացարձակապէս հարկաւոր է, ուրեմն կարգի իշխանութիւնը՝ զոր եպիսկոպոսները ի Քրիստոսէ առած են՝ բոլորովին խաբէական իշխանութիւն է. եպիսկոպոսութեան քուրսը զօրութիւնը պապէն է եւ ոչ ի Քրիստոսէ, եւ հետեւաբար պապն է ճշմարիտ հեղինակ եպիսկոպոսութեան, եւ իսկական աղբիւր եպիսկոպոսական իշխանութեան. եւ այս ոչ է ամենեւին ընդունելի, որովհետեւ եպիսկոպոսութիւնը յԱստուածային իրաւանց է եւ աստուածային ծագումն ունի. — Եթէ՝ ընդհակառակն՝ իրաւասութիւնը բացարձակապէս հարկաւոր չէ կարգի իշխանութեան իրական եւ վաւերական իշխանութիւն մը լինելուն, ուրեմն ինչ բանի հարկաւոր է իրաւասութիւնը: Յայանի բան է որ կմնայ պարզ հասարակ արարողութիւն մը՝ վիճակ մը առլու, եւ եկեղեցական կառավարութեան մէջ բարեկարգութիւն ընելու համար, բայց ոչ թէ պայման մը՝ որ անով միայն կարենայ ի գործ դրուիլ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը, եւ եթէ ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ պարզ արարողութիւն տեղական նշանակութեան եւ եկեղեցական բարեկարգութեան, ինչ բանի համար պիտի տրուի անոր իւր չունեցած կարեւորութիւնը:

2. Բայց զնեմք թէ այս կարգի իշխանութեան եւ եպիսկոպոսական իշխանութեան զանազանութիւնը պատճառով է ու խելքի յարմար գարձեալ հարկ կլինիցուցընել թէ եպիսկոպոսները յի-

րաւ պապէն կառնուն իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը, եւ ոչ թէ ի Քրիստոսէ: Արդ հռովմէականք չեն կրնար այս բանս աղացուցանել. եւ պատճառը յայտնի է:

Վասն զի եպիսկոպոսները Քրիստոսի փոխանորդ եւ առաքելոց յաջորդ են թէ ոչ: Եթէ մէկը պատասխանէ թէ ոչ, կ'իշեցընեմք անոր՝ որ եթէ Որմիզդ պապին զատողութեամբը ¹⁾, հասարակ քահանաները Կոնստանտին Քրիստոսի, այս պատուանունը եւս առաւել պիտի տրուի եպիսկոպոսներուն, եւ իրօք ալ յայտնապէս տրուած է: Մեզ գաց ժողովներէն մէկուն եպիսկոպոսները կրօնն. «Մեր ամենքս ալ փոխանորդք եմք Քրիստոսի»: Իվ Կարթուսացին կըսէ. «Եպիսկոպոսը անոր համար մասնաւորապէս իւր գլուխը կընդունի օծումը՝ որպէս զի հասկընայ թէ փոխանորդ է նորա՝ որոյ համար րտուած է սաղմոսին մէջ. «Օծ զքեզ Աստուած քո իւզով ուրախութեան առաւել քան զընկերս քո» ²⁾: Մինչեւ Իվ դարուն մէջ անգամ Կիլիսիոյ Փարիզացին այսպէս կ'գրէր. «Ինչ որ առաքելոց յանձնուեցաւ՝ ամենն ալ յանձնուեցաւ նաեւ եպիսկոպոսներուն . . . Ինքն իսկ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ոչ աւելի քան զեպիսկոպոսն է՝ ըստ որում եւ մարդ» ³⁾: Եկեղեցական աւանդու-

(1) Թուղթ Ին առ եպիսկոպոսունս Սպանիացոց:

(2) Ճառ Գ. Յդ. նշանակութեան քանակայական զգեստը:

(3) Յաղագս կարգին, զԼ. Ե:

Թեան այս բանիս վրայ տուած վկայու-
թիւնները թէ՛ բազմաթիւ են եւ թէ՛
բազայայտ^{*)}։

Արդ եթէ եպիսկոպոսները իսկապէս
փոխանորդ են Քրիստոսի՝ անմիջապէս
իրմէ գրուած՝ որպէս զի նորա անու-
նովը եւ նորա տեղը ներգործեն, միթէ
կարելի՞ է հասկընալ թէ ինչո՞ւ պապէն
կախումն պիտի ունենան՝ իրենց եպիս-
կոպոսութիւնը օրինաւոր կերպով գոր-
ծադրելու համար, եւ իրմէ պիտի ըն-
դունին այնպիսի իշխանութիւն մը,
առանց որոյ այն իշխանութիւնն որ ի
Քրիստոսէ ունին՝ կապեալ անգոր կամ
անպատշաճ իշխանութիւն պիտի լինի։
Սուրբ գիրքը եւ առաքելական աւան-
գութիւնը ինչպէս որ չեն յիշեր այդ
գարտցական զանազանութիւնը իշխա-
նութեան հարցի եւ իշխանութեան էրա-
նայնութեան, այս ալ չեն ըսեր՝ թէ ե-
պիսկոպոսները պապէն ընդունած են
իրենց իրաւասութիւնը, ատոնք այնպի-
սի հնարքներ են՝ որոց նպատակը յայտ-
նի է, իսկ տրամաբանական եւ պատ-
մական հիմք ամենեւին մէկ տեղ մը չը-
տեսնուիր։ Եթէ եպիսկոպոսները՝ որ
առաքելոց յաջորդներն են՝ պապէն կա-
խումն պիտի ունենային իրենց եպիս-
կոպոսութիւնը գործադրելու համար,
հարկ կ'լինէր որ սուրիշ բաներէն զատ՝
առաքեալներն ալ կախումն ունեցած
լինէին ի սրբոյն Պետրոսէ, արդ սուրբ
գրոց սր խօսքը, առաքելական աւան-
գութեան սր վաւերական վկայութիւ-
նը կայ որ կարենայ ոչ թէ ապացուցա-

նել, այլ պարզապէս նշոյլ մը տալ՝ թէ
այնպիսի կախում մը ունեցած են ա-
ռաքեալները ի սրբոյն Պետրոսէ։ Ոչ այն-
պիսի խօսք կայ, եւ ոչ այնպիսի վկայու-
թիւն։ «Հոգին սուրբ եպիսկոպոսներ
գրած է՝ Աստուծոյ եկեղեցին կառա-
վարելու համար, «եղ Հոգին սուրբ տե-
սուչս՝ հովուել զեկեղեցի Աստուծոյ»։
Սրբոյն Պօղոսի այս խօսքին մէջ չէ ը-
սուած՝ թէ Հոգին սուրբ կ'իսկատար
կերպով գրաւ զանոնք, կամ թէ սրբոյն
Պետրոսի եւ կամ պապին թողուց իրա-
ւասութեան իշխանութիւնը տալ նո-
ցա։ Այս միայն ըսուած է՝ թէ գրաւ
հաստատութեամբ, եւ ինքը միայն գը-
րաւ, եւ թէ նոցա եպիսկոպոսական իշ-
խանութիւնը ի Հոգւոյն սրբոյ է, եւ
միայն ի Հոգւոյն սրբոյ։ Պարձեալ, եր-
բոր պէտք եղաւ նոր առաքեալ մը դնել
Յուդային տեղը, ո՞վ տուաւ անոր այդ
իշխանութիւնը, միթէ սուրբն Պետրոսն։
Սուրբն Պետրոս ոչ միայն չընտրեց զին-
քը, այլ եւ ոչ առաջարկեց, նա այսքան
միայն յիշեցուց՝ թէ տասուերկուքին
մէկը պահաս է. ինքն իսկ ժողովը ա-
ռաջարկեց Բարսաբան ու Մատաթիան,
եւ վիճակով Մատաթիան ընտրուեցաւ։
Իսկ սուրբն Պետրոս ոչ հրատարակեց եւ
ոչ կոնդակ տուաւ անոր։

Կոեսնեոս թէ ինչպէս պարզ տրամա-
խոհութեամբ եւ անժխտելի ապացոյց-
ներով տակնուվրայ կ'լինին հռովմեա-
կանաց ըղոր հնարագործութիւնները,
որ հաստատուած են ոչ միայն ինքնա-
հնար խօսքերու վրայ, այլ եւ այնպիսի
բաներու՝ որ հակառակ են աւետարա-

(*) Տես Լոմուս, հատոր Գ, էջ 548, 549։

նին եւ նախնի դարուց աւանդութիւններուն:

Եթէ եպիսկոպոսները պապին ոչ թէ որդիքն են, հապա եղբայրները, եթէ իրենց աստիճանը՝ իշխանութիւնը՝ ոչ թէ պապէն առած են, այլ ի Քրիստոսէ, եթէ փոխանորդք են ոչ թէ պապին, այլ Քրիստոսի, եթէ ճշմարիտ յաջորդք են առաքելոց, միթէ յայտնի բան չէ՞ որ նոցա հեղինակութիւնը կամ իշխանութիւնը սեպհական բան մի է, եւ ոչ թէ ուրիշէն առնուած, եւ թէ նոքա կանոնաւոր կամ կարգաւորեալ եւ ոչ թէ արտաքոյ կարգի հովիւք են իրենց հաւատացելոց: Եւ այս այսպէս լինելէն ետեւ՝ ո՞չ ապաքէն յայտնի է որ եթէ պապը՝ ըստ որում պատրիարք արեւմտից՝ ունի մէկ իշխանութիւն մը իւր սեպհական վիճակէն դուրս, ուրիշ իշխանութիւն չկրնար լինել այն՝ եթէ ոչ միջնորդական, եւ ոչ թէ կանոնական եւ պատահական: Վասն զի եպիսկոպոսութիւնը յաստատածային իրաւանց լինելով՝ չկրնար լինել պարզ յանձնարարական իշխանութիւն, եւ որովհետեւ յանձնարարական չէ, հարկաւ կանոնական է: Դարձեալ, եթէ եպիսկոպոսութիւնը որ եւ իցէ կերպով պապէն յանձնուած իշխանութիւն մը լինէր, պապը եպիսկոպոսութեան տէրը կլինէր. բայց որովհետեւ այդ իշխանութեան հեղինակը չէ, անոր տէրը լինել ալ չկրնար:

Այս վարդապետութիւնը, որ առաջին դարերուն մէջ մի միայն վարդապետութիւն էր, խիստ երկար ժամանակ նաեւ դպրոցներու մէջ մնաց իր-

րեւ հասարակաց վարդապետութիւնը: — Սուրբն Հերոնիմոս այսպէս կգրէր եւ կըսէր. «Եթէ իշխանութիւն կիրնուռես, բոլոր աշխարհս աւելի մեծ է քան թէ քաղաքն: Ի՞նչ բանի կուգայ առջեւ դուրիւր միայն մէկ քաղաքի սովորութեան: Ամեն տեղ ուր որ եպիսկոպոս մը կայ՝ թէ՛ Հռոմ՝ թէ՛ Կոստանդնուպօլիս՝ թէ՛ Հռեգիոն՝ թէ՛ Աղեքսանդրիա՝ թէ՛ Տանիս, այն եպիսկոպոսը նոյն արժանաւորութիւնը եւ նոյն քահանայութիւնը ունի *): Կոեսնէս այս խօսքերուն բացատրութիւնը կոտեսնէս ինչպէս ասոնցմով նոյն կարգի վրայ կգրուին քահանայութեան կողմանէ ամենայն եպիսկոպոսները, եւ անոնց հետ նաեւ Հռովմայ եպիսկոպոսը: Այն ալ թողումը. ո՞չ ապաքէն այդ խօսքերը յայտնապէս կքարոզեն՝ թէ բոլոր աշխարհիս եպիսկոպոսաց իշխանութիւնը Հռովմայ եպիսկոպոսին իշխանութենէն վեր է: — Յայտնի է պատմութենէն որ նախնի դարերուն մէջ եպիսկոպոսներուն իրաւասութիւն կամ վիճակ տրուիլը ոչ երբէք բաժնուած էր անոնց ձեռնադրութենէն: Այս բաժանումը յետոյ եղաւ. եւ այն՝ նաեւ ԺԳ դարուն մէջ անգամ՝ իրաւասութիւն ըսուածը ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ մետրապօլիտն պարզ հաւանութիւնը, եւ ոչ բնաւ պապական իշխանութեան մէկ գործողութիւնը **): Վաւերական վկայութեանց նայելով՝ եպիս-

(*) Թուղթ ճնշ:

(*) Ամենէն առաջ Եկեղայոս Գ պապը 4280-ին ըսաւ՝ Թէ եպիսկոպոսներուն հատաառնութեան

կոպոսը երբեմն պարապ մնացած աթոռոյն ժողովրդէն կընտրուէր, եւ գաւառին եպիսկոպոսներէն կհաստատուէր, եւ երբեմն գաւառի եպիսկոպոսներէն կընտրուէր ու պարապ մնացած եկեղեցւոյն ժողովրդէն կընդունուէր. յետոյ մետրապօլիտը կրկատարէր ձեռնադրութիւնը, եւ միանգամայն կհաստատէր. հուսկ յետոյ նոր ձեռնադրեալը (լատին եկեղեցւոյ մէջ) կգրէր պապին ոչ թէ աղերսագիր մը, ոչ թէ հպատակութեան թուղթ մը, հապա պարզապէս թուղթ հաղորդակցութեան: Արդ այսպիսի գործողութեանց մէջ միթէ շուրջ անգամ կոտեսնուի՞ պապական անմիջական ու կանոնական իշխանութեանը վիճակներուն վրայ:

Գուցէ մէկը ըսէ՝ թէ մետրապօլիտին հաւանութիւնը պապին հաւանութիւնըն էր անուղղակի, իբր թէ ասոր համար որ ինքը մետրապօլիտն ալ պապէն կախեալ էր, եւ մետրապօլիտական իշխանութիւնը միայն Պալիուներ ընդունելէն ետեւ կընար ի գործ գնել: Ասոր պատասխանը գիւրին է. Նախ՝ պապը ըսուածը զարդ էր միայն, եւ ոչ թէ նշան մետրապօլիտական իշխանութեան, որովհետեւ հասարակ եպիսկոպոսաց ալ տրուած է. Երկրորդ՝ մետրապօլիտներուն պալիուն յուղարկուիլը՝ միայն ուշ ատեն սկսած է, այս ինքն Ը դարուն ժամանակները: Երրորդ՝ նաեւ այն ատեն շատ մետրապօլիտներ չկա-

մեցան պալիուներ ընդունել. Հռովմէն՝ դրուած դրամական պայմաններուն պատճառաւ, եւ սակայն իրենց մետրապօլիտական իշխանութիւնը ձեռքէ չհանեցին: Ասոնք այնպիսի գործողութիւններ են որ բաւականէն ալ աւելի կապացուցանեն եպիսկոպոսաց ու մետրապօլիտաց Հռովմայ աթոռէն բոլորովին անկախ լինելը: Արքան որ Հռովմէական պալատը աշխատեցաւ մետրապօլիտ եւ եպիսկոպոսի իշխանութիւնները պակսեցնելու, այնչափ այնպիսի մարդիկ որ ուրիշներէն աւելի հարազատ էին եկեղեցւոյ եւ անոր սահմանադրութեանը, մանաւանդ Գաղղիոյ մէջ, բողոքեցին հռովմէական պալատին օրէ օր աւելցուցած յանդուգն ձեռնբիրցութեանց ու պահանջմանցը դէմ: Պալատը Հռովմայ մէջ ԺԶ դարուն այնպիսի քահանաներ ձեռնադրած լինելով՝ որ չէին կրցած ձեռնադրութեան արժանի տեսնուիլ իրենց վիճակացը մէջ, Գաղղիացի եպիսկոպոսները բողոքեցին Փարիզու 1528ին եւ Մըլէօնի 1518ին ժողովներուն ընդդէմ՝ այսպիսի անկարգութեանց, որոց հետեւանքն էր պապական իշխանութիւնը դարձնել անմիջական եւ կանոնական իշխանութիւն վիճակներուն վրայ: Ո՞վ չգիտեր՝ թէ ԺԷ եւ ԺԸ դարերուն եպիսկոպոսները թէպէտեւ արդէն պապին չորս կողմը պտտող արբանեակներ դարձեր էին՝ դէմ կեցան հռովմէական պալատին այս վարդապետութեանը*): Ինքն իսկ Պիուարա

իտալուները այսուհետեւ մետրապօլիտաց ձեռքը չըմնայ, այլ միայն պապին սրահուի:

(*) Ղօնուա, հատոր Գ, էջ 632:

չնայելով իւր անգրալեռնականութեանը՝ կըսէ տակաւին. «Եպիսկոպոսը իւր վիճակին մէջ բացարձակապէս ունի կանոնական իշխանութիւն»:

Ապա ուրեմն պէտք է մէկը բոլորովին ազէտ լինի պատմութեան եւ առատուածաբանութեան՝ որ կտրենայ պրնգել՝ թէ Վատիկանու ժողովը բոլորովին նոր՝ եւ հին դաւանութեան գէմընդգէմ հակառակ դաւանութիւն չըհնարեր՝ երբ կըսէ թէ նիւոլեալ լինի ոյ որ կպնդէ «թէ պապին իշխանութիւնը ոչ է կանոնական եւ անմիջական թէ ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց եւ թէ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ, թէ ի վերայ ամենայն հոլուաց եւ ի վերայ ամենայն հաւատացելոց եւ ի վերայ միոյ միոյ ի նոցանէ»: Այսպիսի մասն հաւատոյ բոլորովին բաժանումն կձգգէ ընդ մէջ գիտութեան եւ հռովմէական կաթոլիկութեան. վասն զի ոյ որ կուզէ այժմու հռովմէական կաթոլիկութեան մէջ գտնուիլ՝ պէտք է որ կամաւորապէս աչքը փակէ ու չտեսնէ պատմութեան մէջ իրօք գտնուած բանը, եւ ոյ որ գիտութեան հաւատարիմ կուզէ մնալ՝ պէտք է անպատճառ հերքէ ու մերժէ այժմու հռովմէական կաթոլիկութիւնը: Կարելի չէ այսօր հետեւ այս երկու բանը իրարու հետ միաբանել, բայց եթէ ասով որ հռովմէական եկեղեցին հաւանի ըսելու՝ թէ եկեղեցւոյ անսխալութիւնը ոչ է եպիսկոպոսաց ու պապին համաձայնութեանը վրայ, եւ սրբագրէ իւր բոլոր գործողութիւնները ըստ կանոնաց նախնի կաթողիկէ եկեղեցւոյ:

Բ. — Տեսնը ուրեմն թէ ինչ բան է եպիսկոպոսը՝ պապին հետ բաղդատելով. հիմայ տեսնեմք թէ ինչ բան է՝ քահանային ու հաւատացելոց հետ բաղդատելով: Շատ անգամ կջանան ոմանք նուաստացընել զեպիսկոպոսը պապին առջեւ, եւ նոյնչափ բարձրացընել քահանայէն ու հասարակ հաւատացեալներէն վեր: Երկուքն ալ հաւատարապէս մէկ մոլորութիւն է:

Մենք արդէն ցուցցցինք՝ թէ իրական տարբերութիւն կայ ընդ եպիսկոպոսին ու պարզ քահանային, բայց այս ըսել չէ թէ եպիսկոպոսը իրաւունք ունի քահանային վրայ կամ հասարակ հաւատացելոյն վրայ որպիսի եւ իցէ տիրապետութիւն բանեցնելու: Ոչ երբէք: Սուբբն Պետրոս եպիսկոպոսին ու քահանային մի եւ նոյն անունը տալով կըսէ անոնց յայտնապէս. «Մի տիրապետէք հօտին, հապա օրինակ եղէք անոր. մի՛ իբրեւ Կիւրիոս վեհապետ, այլ ինչեւ օրինակ հօտին» (Ա. Պետր, Ե. 1-2): Արդ եթէ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը տիրապետական իշխանութիւն մը չէ, հապա ինչ բան է, Կառաւարչական իշխանութիւն մի է: Սուբբն Հերոնիմոս յիշաւի կը բանեցնէ այս խօսքը, բայց արդէն տեսնը որ նա այդ իշխանութիւնը քահանայից ընդհանուր ժողովոյն կուտայ, եւ ոչ եպիսկոպոսին միայն. իսկ եպիսկոպոսական իշխանութիւնը ճիշտ կերպով բացատրող Պօղոս առաքեալն է, որ Կիւրիոսն այսինքն կառավարող կանուանէ զինքը. «Հոգին սուրբ եգ տեսուչս հովուել զեկեղեցին Աստուծոյ»:

Ուրեմն բոլոր խնդիրը ասոր վրայ է որ հասկցուի՝ թէ արդեօք որքան է ճշդիւ այն իշխանութիւնը՝ զոր սուրբն Պօղոս կուզէ հասկցնել այդ խօսքովը։ Ինքն իսկ կսովրեցնէ մեզի առ հռովմայեցիս գրած թղթին մէջ, երբ եկեղեցւոյ վերակացուն վրայ կխօսի (ԺԲ, 8)։ Վասն զի այն վերակացուն, այն ամենէն առաջինը, անշուշտ ուրիշը չը կրնար լինել՝ եթէ ոչ եպիսկոպոսը։ Թէպէտ եւ ուրիշ տեղ կըսէ սուրբն Պօղոս՝ թէ եպիսկոպոս չեղած տեղը հասարակ քահանայն նախագահ կլինի, վերահայր-բառը ամենայն կերպով կյարմարի սրբոյն Պօղոսի գիտաւորութեանը, որովհետեւ կցուցնէ թէ այն բառով կը հասկցուի ուրիշներուն վրայ կեցողը՝ իբրեւ առաջին։

Բայց որովհետեւ կարելի է այդ բառին աւելի ընդարձակ նշանակութիւն մը տալ՝ քան թէ ինչ որ իրօք կնշանակէ, սուրբն Պօղոս ամենայն դժուարութեանց առջեւը առնելու համար ինքը կըացատրէ իւր ըսածը։ Եկեղեցւոյ մէջ վերակացութիւն կայ ըսելով կհասկնայ վերակացութիւն խո-նոյ կամ խնամոց, եւ ոչ թէ վերակացութիւն ինքնիշխան հրամանատարութեան։ «որ վերակացութիւնն՝ խո-նով»։

Տեսա՞ր որքան բացայայտ՝ որքան յըստակ է զուրցուածքը։

Ապա ուրեմն ըստ սրբոյն Պօղոսի՝ եպիսկոպոսը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ եկեղեցւոյ վերակացուն կամ նախագահը, եւ քահանայական ճերակութիւն առաւաջին անդամը։ Տեսու՞չ է նա հօտին այս մտքով՝ որ կառաջնորդէ անոր,

աչք ունի վրան եւ կ'արժեցնէ զինքը իբրեւ զհօտ Աստուծոյ։ Բայց հօտ ըսելով պէտք չէ կարծեմք թէ հաւատացեալներն ու քահանաները բանակա-նութենէ ու ազատութենէ զուրկ ոչ-խարներ են, եւ անոնց մէջ միմիայն բանական արարած եպիսկոպոսն է։ Ո՛վ որ այս բաղդատութիւնը այսպէս հասկնայ՝ կոխալի. սխալ մտածութիւն է ըսելը՝ թէ քահանայք եւ հաւատացեալք լսկ կրօնական քրիստոնեաներ են, եւ ներգործական քրիստոնեայ միայն եպիսկոպոսն է։ Կրաւորական քրիստոնեայ չկայ, այլ ամենայն քրիստոնեայք ներգործական են։ Անբանից առաջնորդող հովիւը կարող է պէտք եղած ատենը անոնց վրայ ոյժ բանեցնել. բայց մեր ըսած բանական հօտին բանը այնպէս չէ։ «բռնութիւն մի բանեցնէք, կըսէ սուրբն Պետրոս, այլ պատկառեցէք եկեղեցւոյ իւրաքանչիւր անդամին ունեցած յօժարամտութենէն զոր Աստուած տուեր է անոր»։ արա՞ծեցէ՛ որ ի յեղ հօտք է Աստուծոյ, վերահայր- թէ՛ իբրեւ ախմայ (բռնութեամբ), այլ յօ- ժարութեամբ ըստ Աստուծոյ։ Եթէ սուրբն Պետրոս իւրաքանչիւրին յօժարամտութիւնը կուզէ որ պահուի, յայտնի բան է որ ամենուն յօժարամտութիւնն ալ կկամենայ. արդ ի՞նչ բան է այս յօ- ժարամտութիւնը որ կպահանջուի եկեղեցւոյ իւրաքանչիւր անդամէն, եւ նոյն իսկ ամբողջ եկեղեցիէն, եթէ ոչ իւրաքանչիւր եկեղեցւոյ ինքնագլուխ կառավարութիւնը՝ ոչ թէ միայն եպիսկոպոսին ձեռքովը, եւ ոչ միայն քահանայից ձեռքովը, հապա ամբողջ եկեղե-

ցիէն: Աստուծոյ եւն ահա եպիսկոպոսին հոյժական եւ նախագահական իշխանութեան սահմանները. իշխանութիւն մը՝ որ ոչ բռնադատական է եւ ոչ ինքնիշխանաբար հրամայողական, այլ իշխանութիւն փութոյ եւ խնամոց, առաջնորդութեան եւ ազդեցութեան:

Անտարակոյս կան դիպեալներ՝ որոց մէջ այս ազդեցութիւնը պէտք է մեծ լինի. օրինակի համար, երբոր վարդապետութեան մը վրայ ելած վէճերը կամ շահու եւ կրից սլաճառաւ ծագաց կռիւները շփոթութիւն կձգեն եկեղեցւոյ անդամներուն մէջ, եւ ամեն մարդ կցանկոյ որ մէկ ժամ առաջ իրազարութիւն ու սէր միաբանութիւն լինի. վասն զի այնպիսի ժամանակ որոշ դիմելու է՝ եթէ ոչ անոր որ իւր պաշտօնովը ամենէն վեր է իբրեւ նախագահ եւ իբրեւ առաջին հովիւ, եւ կամ նաեւ երբոր եկեղեցւոյ մը եպիսկոպոսը ուրիշ քաղաք մը կ'յուզարկուի որ այնտեղ նոր եկեղեցի մը հաստատէ. որովհետեւ հիմնադիր պատուանունը կստանայ, հարկաւ այն նոր եկեղեցւոյն գեւ անփորձ անգամօքը վրայ մեծ ազդեցութիւն մը կունենայ. եւ այս բան շատ բնական է: Սակայն որչափ ալ օրինաւոր ու մեծ լինի այդ ազդեցութիւնը, ոչ երբէք պիտի դառնայ ինքնահաճոյ հրամայողական կամ բռնաւորական իշխանութիւն: Այս է ահա այն վտանգը՝ որոյ մէջ խիստ շատ անգամ կրննին մարդիկ, թէպէտեւ խոհական ու խղճմտանգաւոր քրիստոնեաներն ալ միշտ կարողացեր են անոր դէմ կենալ:

Այս վարդապետութեան դէմ մէկ տուարկութիւն մը միայն կարելի է բնել, որ է այս.

Սուրբն Պօղոս կապտուիրէ, կըսեն, Տիտոսի՝ որ պապատութիւնները շտկէ եւ քաղաքներու մէջ քահանաներ ղնէ (Ա. 5): Նմանապէս Տիմոթէոսին կապտարէ պատուիրել՝ որ ամեն մարդ նարատ լինի. «Ձայս պատուիրեա զի նարատք լցեն» (Ա. Տիմ. ե, 7): Իրաւունք կուտայ անոր քահանաները դատելու, բաւական է որ արդարութեան օրէնքները պահուին (Խ. 19): Արդ ոչ ապաքէն կնշանակէ այս բանս՝ թէ եպիսկոպոսը այնպիսի գերագոյն եւ բացարձակ իշխանութիւն ունի՝ որոյ առջեւ քահանայք եւ հաւատացեալք անպատճառ պէտք է խոնարհեցնեն իրենց խելքը եւ կամքը:

Անոր պատասխանը դիւրին է:

Նախ՝ յայանի է որ եպիսկոպոսը իբրեւ կառավարիչ եկեղեցւոյ՝ պարտական է յանդիմանութեան արժանի գործողութիւններն ու անձինքը դատաւար տելու. ապա թէ ոչ՝ ինքը անձամբ պարտական կ'լինի եղած անկարգութիւններուն. բայց կարելի է իրաւունք ունենալ դատաւարտելի բանը դատաւար տելու՝ առանց անով բացարձակ իշխանութեան մը տէր լինելու:

Երկրորդ՝ սուրբն Պօղոս երբոր կապտուիրէ Տիտոսի որ քաղաքներուն մէջ երկրօքն հաստատէ, վրայ կըբէ թէ «Ինչ կերպով որ ես քեզի պատուիրած եմ»: Ուրեմն ինքը այս միայն կապտարէ որ նա՝ իբրեւ հիմնադիր՝ նայի որ իւրաքանչիւր հիմնած եկեղեցիներուն քա-

հանձնները ունենան իրեն պահանջած կատարելութիւնները, զորս նորէն կը յիշէ՝ բայց բնաւ ամենեւին իրաւունք չտար իրեն նշանակելու զանոնք ինքնահաճոյ կամօք, բանի տեղ չդնելով աւանդութիւնը, եւ բռնաւորական իշխանութեամբ: Այսին զի նաեւ սուրբն Ղուկաս կը հասկընէ մեզի՝ թէ որքան է առաքելոյ, եպիսկոպոսի եւ երիցու իշխանութիւնը եկեղեցւոյ ընտրութեանը հետ միացած՝ երբոր կըսէ թէ Պօղոս եւ Բառնաբաս քահանաներ ընտրել կուտային եկեղեցեաց մէջ (Գործ. ԺԿ, 22): Արդէն գիտուած բան է որ առաքելայր այն ընտրութեան նախագահ կլինէր, բայց ընտրութիւնը չէր ոչնչացնէր: Այս ընտրութեան իրաւունքը, զոր հաւատացեալք կընէին, անժխտելի բան է: Ազեքսանդրիոյ Ղվտինեբուն եկեղեցական սահմանադրութիւնը կը վկայէ առոր՝ նոյն իսկ երկրորդ դարուն մէջ (*): Սուրբն Մատթիաս եւ անոր հետ Բարսաբա ամբողջ ժողովէն նշանակուած էին առաքելայր լինելու Յուդային տեղը: Սարկաւագները ընտրողը երուսաղէմի եկեղեցին էր (Գործ. 2, 5 եւ 6): Նաեւ այրին անգամ պէտք էր ընտրուէր (Ա Տիմ. Ե, 9): Եկեղեցւոյ մէջ կառավարութեան գլխաւոր կերպը ընտրութիւնն էր ամեն տեսակ պաշտօններու (Բ Կոր. Ը, 19): Այսպէս ահա ամենայն եկեղեցի ինքզինքը կկառավարէր՝ իւր եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբը, եւ անով կարգարանար

եպիսկոպոսին այս սահմանը որ հիմա գրեթէ բոլորովին մոռցուած է. «եպիսկոպոս լինելն է գլուխ լինել մէկ եկեղեցւոյ՝ որ իւր սեպհական կենօքը կապրի ի մեծի միութեան կաթուղիէ եկեղեցւոյ» (*):

Բաց յայնմանէ, սուրբն Պօղոս Տիմոթէոսի պատուէրներ տուած ժամանակը որոշ կերպով կցուցընէ՝ թէ ինչ է պատուիրածը «Ձայս պատուիրեա՝: Իսկ արգ երբոր բացատրութիւնը կարգայ մէկը՝ դիւրաւ կտեսնէ որ խօսքը միայն այնպիսի պարտաւորութեանց վրայ է՝ որ արդէն հրամայուած են ի բնական օրինաց: Այսպիսի պատուէրներ տալու համար հարկ չէ որ մէկը օրէնսդրական բացարձակ իշխանութիւն ունենայ, վասն զի պատուիրեալ խօսքը այստեղ աւելի կհասկցուի իբրեւ քարոզութիւն կամ խրատ. «Ձայս պատուիրեսցիր եւ ուսուցիր»: ահա սրբոյն Պօղոսի նոյն իսկ խօսքերը. «Ձեռն մի պատուհասեսցես, այլ ազատեսցիր իբրեւ զհայր, զերիտասարդս իբրեւ զեղբարս, զպառաւունս իբրեւ զմարս, զմանկամարդս իբրեւ ըզքորս» (Ա Տիմ. Ե, 1, 2): Նիտակն ըսեմք, միթէ այս եպիսկոպոսին բացարձակ ինքնահաճոյ եւ անսահման իշխանութիւն տալ է:

Վերջապէս՝ երբոր քահանայի մը վերայ ամբաստանութիւն լինի, ո՞չ ապաքէն բնական է որ նորա գատաստանին գահագլուխ եպիսկոպոսը կլինի: Սուրբն Պօղոս իրաւունք չտար Տիմոթէոսին ինքնակամ գատապարտելու այն

(*) «Չեպիսկոպոսն ամենայն ժողովորդն ընտրեսցէ»: Կանոն. Բ, 54.

(*) Պօտրի եպիսկոպոս Փէրիկէօ քաղաքի:

քահանաները՝ որ իրեն յանցաւոր կե-
րեւան. ընդ հակառակն պարտական է՝
կրօնէ՝ անոնց դէմ յարախօսութիւն չըն-
դունելու « առանց երկու կամ երեք վը-
կայի » (աւր, 15): Արքայն Պօղոսի խօսքը
ամբաստանութեան վրայ է, ոչ թէ դա-
տաստանի. գատաստանը ի նմին իսկ
Քրիստոս պահած է ոչ թէ եպիսկոպո-
սին, հապա եկեղեցւոյն, « Ասասջիր յե-
կեղեցւոյն: Եպիսկոպոսը պիտի լինի ա-
ռաջին դատաւոր, բայց ոչ միմիայն դա-
տաւոր. դատաստանն ալ պիտի լինի
ըստ օրինաց, ոչ թէ ըստ քմաց եպիս-
կոպոսին:

Եպիսկոպոսական իշխանութիւնը քա-
հանայից եւ հաւատացելոց վրայ այս
կերպով որ հասկնամք՝ բոլորովին հա-
մաձայն կգտնեմք եպիսկոպոսներուն
տրուած գլխաւոր տիտղոսին, որ է նո-
ցա առաքելոց յաջորդ լինելը: Վասն զի
առաքեալք յիրաւի յաղարհանք մար-
դիկ էին, այս ինքն ընտրուած իբրեւ
նուիրակ քրիստոնեաներ՝ որոց պաշ-
տօնն էր երթալ քարոզել Քրիստոսի
վարդապետութիւնը, շնորհքը տարա-
ծել, եւ սովորեցնել մարդկանց՝ թէ ինչ-
պէս պէտք է պահեն նորա պատուիրան-
ները *): Առաքեալներն էին նաեւ առաջ-
նորդ վկայք Քրիստոսի. բայց այդ յատ-
կութիւնը հասարակ աշակերտներն ալ
ունէին, եւ նոցա լոկ անձնական յատ-
կութիւնն էր. ուստի չէր կրնար ա-

ռաքելութեան սեպհական յատկութիւ-
նը լինել: Առաքելութեան իսկութիւ-
նը յայտն է՝ որ առաքեալը լինի գերա-
գոյն վկայ Քրիստոսի ի պաշտօնէ, եւ
ընտրեալ ամենայն աշակերտաց մէջէն՝
ոչ թէ իբրեւ օրինակ Ղեւտական ցեղին
եւ հրէական քահանայութեան, այլ
մանաւանդ նոյն իսկ տասուերկու ցե-
ղից, այս ինքն ամբողջ ժողովրդեանն
Աստուծոյ, որպէս զի անով բովանդակ
եկեղեցին ներկայացընէ, եւ ի պաշտօնէ
վկայութիւն տայ բոլոր եկեղեցւոյ մէջ
Քրիստոսի վարդապետութեանը, շնոր-
հացը եւ բարոյականին: Առաքեալները
բոլոր եկեղեցին չէին, բայց զեկեղեցին
պաշտօնական ու գերագոյն կերպով
կներկայացնէին. վասն զի գերագոյն
վկայք էին Քրիստոսի: Նոյնպիսի էին
եւ նոյնպէս են նոցա յաջորդները, այս
ինքն եպիսկոպոսները:

(Ի յեւրեւոյն)

Գ. Ա. Ա.

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ.

(Ծանոթութիւն)

ԱՐԵՎԱԿՆ.

(*) Առաքելոց ընտրութիւնը միշտ նոյն կերպով
չէ եղած: Պէտք չէ մոռնալ սրբոյն Պօղոսի եւ սրբոյն
Մատթիայ ընտրութիւններուն մասնաւոր պարտ-
դանքը:

Բովանդակ արարածոց մէջ, որ յԱս-
տուծոյ ստեղծուեցաւ՝ մեզ հիացնող-
ները եւ մեր ուշադրութիւնը գրաւող-
ները երկնային լուսաւորքն են, որ կը-
կոչուին առաջնորդ, առաջնորդ, լուսնի եւն. ո-
րոնք իրենց գեղեցիկ եւ փայլուն մար-
միններովը երկնային կապուտակու-